

# ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 78 Temmuz 2021 & Volume: 14 Issue: 78 July 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

## KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE CİBUTİ'DE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN MEVCUT DURUMU, SAĞLANAN DESTEKLER VE GELİŞTİRİLMESİ

### *CURRENT STATE OF WOMEN ENTREPRENEURSHIP AND WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN DJIBOUTI, SUPPORT AND DEVELOPMENT*

ÃÂMER FARUK GÃÂVEN\*

Öz

Girişimcilik genel anlamıyla sosyal ve ekonomik değer üretme süreci olarak kabul edilebilir. Bu süreçte kadınların girişimci olarak önünün açılması ve onların desteklenmesi ülkelerin kalkınmasında önemli bir yere sahiptir. Kadın girişimciliği ekonomi içerisinde girişimcilik türlerinde çeşitlilik yaratmakta, girişimcilik yelpazesini genişletmekte, farklı iş kollarını ortaya çıkarabilmekte, istihdam yaratma kalkınmaya olumlu etkileri olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Cibuti'de kadın girişimciliği sorunları, nasıl geliőtĐi, etkileyen faktörlerin neler olduğu, kadınların girişimci olma nedenleri, karşılaştıkları engelleri ortaya koymak; Cibuti'de kadın girişimciliğinin yapısını, mevcut durumunu ortaya koymak, ulusal ve uluslararası kurumların bu alandaki destek ve politikalarını incelemektir. Araştırmanın özĐün değeri ise ulusal ve uluslararası alanda bilimsel nitelikte kadın girişimciliğinin Cibuti özelinde az sayıdaki çalışmalardan biri olmasıdır. Özellikle ülkede kadın girişimciliğin destekleyen uluslararası kurumlar ile bunların verdiği destekleri kapsamlı bir şekilde ortaya koyan ve inceleyen nadir çalışmalardan biri olması diğer bir özĐün değer olarak ileri sürülebilir. Araştırmada vaka incelemesi yöntemi kullanılmıőtır. Bu alanda bilimsel ve resmi çalışmaları oldukça az olması, az geliőmiőlik nedeniyle kadın girişimciliği hakkında oldukça sınırlı veri bulunması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda Cibuti'de Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik kurumların verdiği desteklerle kadın girişimciliği konusunda son yıllarda önemli ilerlemeler kat edilmiştir. Kadınlara yönelik ayrımcılık ve onların ikincil planda görülmesi başlıca engeller olmaya devam etmekte birlikte ulusal politikalarda kadınların eğitimi, desteklenmesi, geliştirilmesi, ekonomik faaliyetlere katılmaları ve görünürlüklerinin artırılmasına önem verildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte uluslararası kurumların destek ve rehberliği ile ulusal politikaların uyum halinde olduğu, toplumun da özellikle son on yılda kadınlar hem sosyal hem de ekonomik faaliyetlere katılımında değer yargılarının deĐiőtĐi görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Girişimcilik, Kadın Girişimciliği, Destek, Cibuti, Cibuti'de Kadınlar.

#### Abstract

Entrepreneurship can be considered as a process of generating social and economic value in general. In this process, opening the way for women as entrepreneurs and supporting them has an important place in the development of countries. Women entrepreneurship creates diversity in the types of entrepreneurship in the economy, expands the range of entrepreneurship, can reveal different business lines, employment creation has positive effects on development. The aim of this study is to reveal the problems of women's entrepreneurship in Djibouti, how it develops, what the influencing factors are, the reasons women become entrepreneurs, the obstacles they face; To reveal the structure and current situation of women's entrepreneurship in Djibouti, to examine the support and policies of national and international institutions in this field. The unique value of the study is that it is one of the few studies in Djibouti that has scientific women entrepreneurship in the national and international arena. It can be claimed as another unique value that it is one of the rare studies that comprehensively reveal and examine the international institutions that support women entrepreneurship in the country and their support. Case study method was used in the study. The limitation of the study is that there are very few scientific and official studies in this field and the limited data on women's entrepreneurship due to underdevelopment. As a result of the research, significant progress has been made in women's entrepreneurship in Djibouti in recent years with the support of international economic institutions such as the World Bank. Although discrimination against women and their being seen in the secondary plan remain the main obstacles, it has been determined that national policies attach importance to the education, support and development of women, their participation in economic activities and increasing their visibility. However, it has been observed that the support and guidance of international institutions and national policies are in harmony, and the value judgments of the society have changed in the participation of women in both social and economic activities, especially in the last decade.

**Keywords:** Entrepreneurship, Women Entrepreneurship, Support, Djibouti, Women in Djibouti.

\* ÃÂMER FARUK GÃÂVEN, Mail: o.faruk.guven@gmail.com



## 1. GİRİŞ

Ülkelerin kalkınmasında itici bir faktör olarak görülen girişimciliğin, teşvik edilmesi birçok açıdan önemli görülmektedir (Ağır ve Kara, 2017, 214). Girişimcilik, yeni iş sektörleri yaratarak, ekonomik büyümeye katkıda bulunmakta inovasyon yoluyla ekonominin rekabet edebilirliğini güçlendirmektedir (Tutar ve Küçük, 2003, 25-26). Girişimcilik genel tanımla; yeni ya da mevcut bir organizasyon içinde, risk alma, yaratıcılık ve yenilikleri sağlam bir yönetim sistemiyle bütünleştirerek ekonomik faaliyet yaratma ya da geliştirme zihniyet ve sürecidir (Doğaner, 2014, 7). Girişimci ise emek, sermaye ve doğal kaynakları, uygun bir şekilde bir araya getiren, bu girdilerle insan ihtiyacını giderecek şekilde faydalı mal ve hizmete dönüştürerek, üreten, pazarlayan, kâr ve riski üstlenen kişidir (Şimşek ve Çelik, 2011, 25; Başer ve Büber 2012, 137). Girişimciler, üretim faktörlerini bir araya getirerek üretimi başlatmaktan, yenilik ve inovasyonlar ile toplumun ve bireylerin ihtiyaçlarına farklı çözümler geliştirmeye kadar, ekonomik hayat içerisinde, bir çok katkı ortaya koymakta, bir yandan emek faktörünü üretime dahil ederek istihdam yaratmakta, diğer yandan ise atıl durumda bulunan doğal kaynakları bir dönüşüme tabi tutarak faydalı ürünlere dönüştürmektedirler (Ürper, 2012, 12-14).

Girişimciliğin başarısında eğitim, finansmana erişim, desteleme ve girişimcilik eko sistemi gibi faktörler etkili olmakla (Demirel ve Tikici, 2004, 55) birlikte bu süreçte cinsiyet ayrımı ve kadın girişimciliğinin de desteklenmesi özel bir yer ve öneme sahiptir. Zira nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların katma değer üretebilmesi, ekonomik aktör olabilmesi ve ülkelerin kalkınmalarına katkı verebilmesi için onlara fırsatlar yaratılmalıdır. Bu açıdan girişimcilik bağlamında kadınların önünün açılması ve kadın girişimciliğinin desteklenmesi oldukça önemlidir.

## 2. Kadın Girişimciliği

Kadınların toplum içinde girişimci olarak yer almaları ve değer görmeleri onlara, bağımsız hareket etme kabiliyeti, daha özgür olma, kendi ayakları üstünde durma, daha özgüvenli olma gibi vasıflar kazandırmaktadır (Öztürk, 2016, 35). Piyasa ekonomisinde, kendi işine sahip, hizmet veya mal üretilip satan, fırsat ve kaynakları detaylı şekilde araştıran, çözümler geliştirebilen, değişen koşullara uyum sağlamak için çaba gösteren kadınlar; "kadın girişimci" olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2006, 32-33). Başka bir tanımla kadın girişimci, kendi işini kurma ve yönetme yoluyla kişisel tatmin, finansal özerklik ve varlığının ustalığını arayan kadındır. Kadın girişimciler, genellik kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdeki, tek başına ya da daha fazla ortağı olan, finansal, idari ve sosyal sorumluluklar üstlenen ve aktif olarak bir iş yaratan veya satın alan bir kişidir (Espoir, Smith-Hunter ve Nolan, 2020, 36).

Öztürk ve Arslan'a (2016, 6) göre kadın girişimci; "ev dışı bir mekânda, kendi adına kurduğu bir iş yerinde tek başına veya istihdam ettiği diğer kişilerle birlikte çalışan veya işin sahibi olması sıfatı ile ortaklık kuran, herhangi bir mal veya servisin üretilmesiyle ilgili faaliyetleri yürüten, bu mal veya servisin dağıtım, pazarlama ve satışını yapan/yaptıran, işi ile ilgili olarak ilişkiye girilmesi gereken kişi, örgüt, kurum veya kuruluşlarla kendi adına ilişki kuran, iş sürecinin örgütlenmesi, mal ve hizmet üretiminin planlanması, iş yerinin işletilmesi, kapatılması veya geliştirilmesine kendisi karar veren ve işinden elde ettiği kazancın yatırım ve kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan kadındır."

Girişimci kadınların ortak özelliğine bakıldığında daha çok cinsiyete dayalı ya da kadınlar için elverişli işler yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bunda toplumsal ve kültürel yapının da etkili olduğu söylenebilir. Nitekim özellikle geleneksel toplumlarda kadın işi ve erkek işi gibi meslekleri kategorize etme eğilimi vardır. Dolayısıyla kadınlar, daha çok nispeten küçük işler olan hizmet ve perakende sektörünü tercih etmektedirler. Çünkü bu sektörler daha az sermaye ve donanım gerektirmekte ve kadınların da hem iş hem de aile hayatını beraber sürdürebilmesine olanak sağlamaktadır (Arıkan, 2016, 152). Diğer yandan kadın girişimcilerin karakteristik özellikleri sosyal kültürel çevrelerine göre farklılık göstermektedir. Kadın girişimcilerin içinde buldukları çevre özellikleri ve toplumun kültürel değerlerine bağlı olarak girişimcilik aktiviteleri farklılık gösterebilmektedir.



Genel olarak girişimcinin cinsiyeti olmadığı kabul edilir. Girişimcilerin ülkelerin refah düzeylerini arttırmadaki rolleri ve katkıları göz önüne alındığında, girişimci sayısı ve niteliği asıl amaç olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan bireysel başarı güdüsünün yanı sıra cinsiyet olgusu, girişimci kişilik özellikleri arasında önemli faktörler arasındadır (Yelkikalan, 2006, 50-52). Girişimcilik sürecindeki belirleyici faktörlerden olan duygusal zekâ ise kadın girişimciliğinde önemli bir yere sahiptir. Kadın girişimciler, duygusal zekâlarını farklılık ve hassasiyetle iş yaşamına yansıtabilir ve bu durumu da girişimcilik eko sistemi içerisinde başarıyla sonuçlandırabilirler (Bedük, 2005, 114-115). Bu kapsamda kadın girişimciler, kişisel tutkularını profesyonellikleriyle harmanlamayı amaçlayan, çoklu görevli becerileri ile şimdiki ve gelecekteki zaman bölgede benzersiz bir konuma sahip bireylerdir (Soysal, 2013, 167). Diğer yandan kadın girişimcilerin kişisel özellikleri; bağımsız, dinamik, kendine güvenen, hedef odaklı ve rekabetçi olarak tanımlanmaktadır.

Kadın girişimciler hırs, risk alma ve kendi işlerinin kontrolü etme açıdan gibi özelliklerle de tanımlanmaktadır (Çağırın-Kendirli Şenöz, 2019, 96-97). Kadınların, iletişim yeteneği, empatik kurabilmeleri, sabır olmaları, şefkatli davranmaları, duygusal zekâları, çözüm üretebilme becerileri, çatışma yöneticiliği, organize etme veya zaman yönetimi gibi yetkinleri erkeklere göre daha gelişmiş olduğundan, bu özellikleri onların girişimcilik süreçlerinde en önemli avantajları arasındadır. Bu nedenle ülke ekonomilerinde kadın girişimcilerin değer yaratma potansiyel ve kapasitelerinin girişimcilik yoluyla kazanılması gerekmektedir.

### 3. Kadın Girişimciliğinin Önemi

Ekonomik ve sosyal gelişmeler kadınların ilerlemesiyle de yakından ilişkilidir. Kadınların ekonomik ve sosyal yönlerden gelişme gösterdiği ve katılımının sağlandığı ülkelerde, ekonomik büyümede ve kalkınma sürecinin genellikle istikrarlı olduğu görülmektedir. Buna karşılık kadınların kısıtlandığı ülkelerde ise ekonomilerin katma değer ortaya koyma, istihdam, gelir dağılımı vb. gibi çeşitli sorunlar söz konusudur (Sayın ve Ergin, 2018, 17). Bundan dolayı hem ekonomik hem de sosyal anlamda hiçbir dönüşüm ve gelişim kadınların potansiyelinden faydalanılmadığı sürece mümkün değildir (Keskin, 2013, 75-76). Bu nedenle ülkelerin sosyoekonomik gelişimi açısından girişimcilik yoluyla değer üretebilmek üzere kadınlar için fırsatlar yaratmak ve destekler geliştirmek çok önemlidir. Girişimcilik, kadının toplumdaki yerini daha önemli hale getirmektedir. Çünkü sadece anne ya da eş rolünü üstlenen kadın, girişimcilik ile yönetici, patron, işveren gibi farklı rol ve statüler de kazanabilmektedirler. Bu durum kadının kendini gerçekleştirmesine, başarıma arzusunun pekiştirilmesine, büyük hedeflere yönelebilmesine, daha özgüvenli ve bağımsız hareket edebilmesine, kendi ayakları üstünde durabilme inancı kazanmasına yardımcı olmaktadır.

Girişimciliğin en önemli özelliklerinin başında gelen risk alma, yaratıcılık ve yenilik gibi özellikler kadın girişimciler için de geçerlidir. Ayrıca kadın girişimciler ayırt edici özellikleri nedeniyle girişimcilik faaliyetlerinin ve ekonomik performansın çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Mal ve hizmet üretimi açısından kadın girişimcilerin niş pazarlarda da faaliyet gösterme eğilimleri söz konusudur (Keskin, 2014, 75-76). Kadın girişimci risk alma cesaretini kendinde bulduğu, yeniliklere açık olduğu ve gelişime açık olduğu ölçüde başarılı olabilecektir (Çağırın-Kendirli Şenöz, 2019, 96). Güçlenmiş kadın girişimcilerin, aile, toplum, ekonomi ve sosyokültürel değerler açısından önemi oldukça fazladır. Dolayısıyla kadının güçlenmesi azalan cinsiyet eşitsizliği, azalan yoksulluk ve artan sürdürülebilir büyümeye katkılar sağlaması bakımından önemlidir.

Yapılan pek çok araştırmada kadınların yerel, ulusal ve küresel ekonomilerin büyümesine katkıda bulunacak girişimci potansiyeline sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Özellikle kadın işgücü potansiyeli göz önüne alındığında, kadın girişimciliği dünya çapında ekonomik büyüme ve gelişme için önemli bir potansiyele sahip olmaktadır (Arslan ve Toksoy, 2017, 136). Diğer taraftan bir ülkedeki kadın girişimciliğinin önemini sadece istihdam açısından değerlendirmek, konuya çok dar bir açıdan bakmak demektir. Çünkü kadın girişimciliği ekonomi içerisinde girişimcilik türlerinde çeşitlilik yaratmakta, girişimcilik yelpazesini genişletmekte, farklı iş kollarını ortaya çıkarabilmekte, kalkınmaya olumlu etkileri olmaktadır (Alpşahin, 2011, 86). Kadın girişimciliği ile kaynakların daha verimli kullanılması, sosyal ilişkilerin gelişmesi sağlanmakta kadın girişimciliğindeki gelişme diğer alanları da olumlu yönde etkileyerek ekonomiye dinamizm katmaktadır (Çağırın-Kendirli Şenöz,



2019, 96). Kadın girişimciliği kadınlara bir işi başarma sevincini tatmalarına, toplumda daha kendinden emin duruş sergilemelerine yardımcı olmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre kadınların hayata bakışı ve hayatı anlama tarzları erkeklerden çok farklı olduğu için iş dünyasındaki bakış açıları da erkeklerden oldukça farklıdır. Kadınların bu özelliği, iş dünyasına farklı bakış açıları, daha fazla alternatif ve farklı çözüm önerileri getirebilmelerini sağlamaktadır. Böylece daha yaratıcı ve orijinal fikirler çıkaran kadınlar iş yaşamına pozitif anlamda katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda son yıllarda kadın girişimciler iş dünyasında yeni alanlar açarak, ekonomik kalkınmada etkili rol oynamaktadırlar (Öztürk, 2016, 37).

#### 4. Kadın Girişimcilerin Sorunları

Kadınların girişimcilik faaliyetlerindeki en önemli faktör başarı isteğidir. Kadın bağımsızlık ve özgürlük duygusu doğrultusunda yeni bir kariyer planlaması yapma ihtiyacı duyarak girişimcilik faaliyetlerinde bulunabilir. Özellikle risk alma eğilimi yüksek kadınlar başarıya ihtiyacı doğrultusunda yeni iş alanları yaratabilirler. Burada önemli olan husus kadınların girişimcilik faaliyetlerine başarılı olabilmeleri de doğru karar alabilme ve geleceğini planlayabilmek yetkilerine sahip olabileme durumlarıdır. Kadınların girişimci olmalarında başarı, risk ve bağımsız olma duyguları ön planda olmakla beraber başarılı girişimci olmalarında ise doğru karar alabilme ve geleceğini planlayabilme özelliklerinin yüksek olması gerekmektedir (Güney ve Nurmakhamatuly, 2007, 34; Durukan, 2021, 24-26).

Dünya geneline bakıldığında kadın girişimcilerin yaşadıkları problemler benzer özellik göstermekle birlikte, ülkeden ülkeye birtakım değişiklikler gösterebilmektedir. Bu değişikliğin yaşanmasında ülkelerin sosyo-kültürel yapıları, buldukları coğrafya, hükümetlerin yürüttüğü politikalar etkili olmaktadır.

#### 4.1. Eğitim

Eğitim yoksunluğu girişimciliğin önündeki en temel engellerden birisidir. Çünkü günümüzde dahi eğitim olanakları konusunda kadınlar ve erkekler arasında tam anlamıyla bir fırsat eşitliğinden söz edilemez. Hâlâ kırsal kesimde okutulmayan, eğitim alamayan kızlar vardır. Eğitim, kişinin bireysel olarak hareket etmesinde ve özgüven kazanmasında birincil vasıta. Dolayısıyla kişinin girişimci olabilmesi de bu vasıfları barındırabilmesinden geçmektedir. Çünkü kendine güven duymayan birey bir girişim kursa bile bunu devam ettirme de güçlük yaşayacak, en ufak zorlukta pes edecektir (Cansız, 2013, 21). Bu bağlamda eğitim sisteminin en temelinden itibaren yenilik ve yaratıcılığı kuvvetlendirici, girişimci özellikler kazandırmaya yönelik şekilde düzenlenmesi gereklidir. Diğer taraftan kadınlar erkeklerden daha az örgün eğitim almakta ve formel iş piyasalarında rekabet bakımından güçlüklerle karşılaşmaktadırlar (Durukan, 2021, 24-26). Kadınlara yönelik mesleki eğitim geleneksel becerileri ve cinsiyete dayalı rolleri destekleyici niteliktedir. Çıraklık programları, girişimcilik eğitimi ve geleneksel olmayan becerileri geliştirme çabaları gibi seçeneklerin bulunmayışı, kadınların geleneksel işler ve roller dışında gelişmelerini sınırlamakta ve kadınlar gerekli becerileri ancak deneysel yoldan edinebilmektedirler (Güleç, 2011, 47). Dolayısıyla kadınlar, kendi mesleği ile ilgili donanım, araç ve gereçte acemilik yaşamakta hammadde malzeme temininde güçlük yaşamaktadırlar.

Ayrıca az gelişmiş yerlerde küçük yaşlardan itibaren kadınların tarım işlerinde çalışmaları, küçük yaşlarda evlendirilmeleri de eğitim almalarını ya da eğitim hayatlarına devam edebilmelerini engellemektedir. Bu bölgelerdeki kadınların çoğu ilköğretimden sonra eğitim hayatlarını sonlandırmaktadır. Bu da kadına biçilen toplumsal rollerden ileri gelmektedir (Soysal, 2010, 103-104). Çünkü temel eğitimini almış kadın için üst düzey eğitim gereksiz görülmekte, ev ve tarla işlerine yardımcı olmaları beklenmekte, anne ve eş olma rolü kadın için yeterli görülmektedir. Kentlerde ise kız çocuklarına yönelik imkânlar daha fazla olmakla birlikte erkek çocuklarının geleceğinin daha fazla önemsenmesi yine kadın girişimci oranının düşmesine sebep olmaktadır (Soysal, 2010, 103).



## 4.2. Sosyal Çevre

Toplumda kadının yerini belirleyen en önemli unsur kültürel değerlerdir. Kültürel değerler açısından bakıldığında toplum değerleri cinsiyetçi bir işbölümünü dayatmaktadır. Buna göre erkek evin maddi anlamda geçiminden sorumlu tutulurken, kadın ise ev idaresinden ve çocukların yetiştirilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Bu durum kadını iş gücü olarak ikincil konuma düşürmektedir (Güleç, 2011, 49).

Kadının ev hayatı dışında bir girişim yaparak kendi işletmesini ya da işyerini kurması pek çok kültürde yadırganan bir davranıştır. Kadın girişimciliği toplumun pek çok kesiminde sadece erkek kesimi tarafından değil, kadın kesimi tarafından da olumsuz karşılanmaktadır (Soysal, 2010, 99). Buradan hareketle kadınların sosyal çevrelerinden gerekli desteği alarak bir girişimde bulunmasının oldukça zor olduğu düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle kadınların bir girişim yapma konusunda çevrelerinden yeterince destek görmemeleri, kadınları bu konuda çekimser davranmaya itmektir (İlter, 2010, 109). Çoğu yeterli sermaye gücüne sahip olsa dahi çevrelerinden güven alamadıkları için risk alma cesareti gösterememektedir. Kadınların yaşadığı zorluklardan birisi de iş ile sosyal çevreleri arasında denge kurmakta zorluk yaşamalarıdır (Keskin, 2014, 88).

Kadın iş yaşamına dâhil olabilse dahi aile hayatına yönelik olarak, kadından ev idaresi ve çocuk yetiştirme ile ilgili beklentiler fazla olduğu için kadın çeşitli güçlüklerle yaşamaktadır. Kadının üzerindeki baskı ve yük fazlaşmaktadır. Fakat erkekten toplum tarafından çalışması dışında hiçbir şey beklenmemektedir. Bu durumun erkeğin iş hayatına daha fazla adapte olabilmesine sebep olduğu düşünülmektedir (Keskin, 2014, 88).

## 4.3. Ekonomik Çevre

Tutucu topluluklar ve ailelerde kadınların yabancılar ve özellikle erkeklerle temas kurmasına izin verilmemektedir. Bu gelenek, kadınların mali kurumlarla, satıcı ve alıcılarla temaslarını sınırlandırmaktadır. Ayrıca kadınların mobilite eksiklikleri (çoğu araç sürücüsü değildir ve toplu taşıma araçlarına serbestçe binemezler) yüzünden bankacılık işlemleri, satın almalar, pazarlama ve diğer işler onlar adına erkeklerce üstlenilmektedir. Ev eksenli çalışan kadınlar açısından bu yalıtım kadınların piyasa ile etkileşimini azaltmakta ve yeni teknolojileri öğrenme, ürün tasarımını geliştirme, yeni pazarlar ve fırsatlar yaratma kabiliyetlerini sınırlandırmaktadır. Bu da ekonomik anlamda bir çevre yaratarak çalışma alanlarını genişletmelerini engellemektedir. Diğer taraftan kişinin ailesi ve yakın çevresi de bir anlamda ekonomik çevresini oluşturmaktadır. Çünkü pek çok insan yeni bir girişim kurarken ailesinden ya da çevresinden maddi yardım almaktadır. Örneğin Türkiye’de araştırmalara göre sanayicilerin %56’sı baba desteği ile iş kurmuşlardır (Cansız, 2013, 20).

## 4.4 Finansal Kaynaklar

Aile ve çevresinden mali yönden yardım alamayan kadının girişimcilik konusundaki tek çıkar yolu kredi kullanmaktır. Kadınların kredi olanaklarından çok haberdar olmaması ve nasıl yapacaklarını bilememeleri de iş hayatına katılmalarını engellemektedir. Ancak kadınların kredi çekmelerindeki en büyük zorluk teminat gösterme sıkıntısıdır. Çünkü kredi almak için teminat gösterilebilecek varlıklar genellikle erkeklerin üzerinde kayıtlı olmaktadır. Dolayısıyla kadınların girişimciliği önündeki diğer engel de üzerlerinde teminat gösterebilecekleri varlıklarının olmamasıdır (Arıkan, 2016, 143-144).

Dolayısıyla düşük faizli kredi olanakları ve fonlara finansal kaynak sıkıntısı çeken kadınların erkeklerden daha fazla ihtiyacı vardır. Bu nedenle kadınlara bu konuda daha fazla kolaylık ve imkân sağlanmalıdır (Kutlu, 2006, 119). Nitekim bahsedilen finansal sorunlara istinaden kadın bir girişimcinin kurumsal krediden yararlanmak yerine, girişimi için küçük bir kaynakla küçük bir başlangıç yapmayı tercih



ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca kadınların muhasebe, finans, para yönetimi, iş anlaşmaları gibi konularda tecrübesiz olmaları da başka bir etkidir. Çünkü kadınlar para idaresi gibi konulardan habersiz olarak yetiştirilirken, erkekler para idaresi bilinci ile yetiştirilmekte, finansal konulara hâkimiyetleri ve yetkinlikleri daha fazla olmaktadır. Güleç'e (2011, 52) göre finansal araç ve olanaklar tahsislerinde kadın girişimciler için çeşitli erişim ve kullanım zorlukları olduğu da bilinmektedir.

#### 4.5 Demografik Çevre

İş dünyasındaki ayrımcılık, kadının kendine özgü özelliklerinden yola çıkılarak daha çok desteklenmektedir. Kadının daha duygusal, daha zayıf, daha güçsüz ve daha merhametli olmasından hareketle ayrımcılık görüşü desteklenmektedir. Ayrıca iş dalları da kadın işi, erkek işi gibi sınıflandırmalara tabi tutulduğu için bu ayrımcılık derinleşmektedir. Sorunun ortadan kaldırılması için öncelikle mesleklere cinsiyetçi bakılmaması, topluma eşitlikçi bir anlayışın hâkim olması adına gerekli eğitimlerin verilmesi, sivil toplum kuruluşlarının, hükümetin ve odaların kadın girişimcileri desteklemesi gerekmektedir (Güleç, 2011, 51).

Toplumsal eşitliğin sağlanması için, kadınların toplumdaki konumları güçlendirilmeli, kadınlara karşı yapılan ayrımcılığın kök sebepleri tespit edilerek, bu sebeplerin ortadan kaldırılmasına yönelik projeler, politikalar geliştirilmelidir. Yürütülecek çalışmalar konuya ilgili tüm paydaşların işbirliği ile gerçekleştirilmelidir (Sallan-Gül ve Altındal, 2016, 1366).

#### 4.6 Cinsiyet Ayrımı

Girişimcilik faaliyetlerinin toplumsal cinsiyet kavramı ile birlikte ele alınmasının nedeni kadın ve erkeğe toplum tarafından yüklenen roller kapsamında çalışma hayatının düzenlenmesidir. Toplum tarafından her cinsiyet için uygun davranış ve roller varsayılmıştır. Kadın ve erkeğin tipik özellikleri nedeniyle toplum tarafından paylaşılan inançlar, çalışma hayatına doğrudan yansımaktadır. Kadınların çalışma yaşamına katılımları çalışma yaşamındaki işgücünün iki katına çıkması olarak görülmek ile beraber toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle kadınların çalışma hayatındaki engeller sürdürülmektedir. Kadının maddi olarak erkeğe bağımlı olarak yaşaması toplumsal inancın bir parçasıdır (Batı-Bozoğlu, 2016, 11-12). Günümüzde her ne kadar kadının eğitim alması ile beraber bu toplumsal yargının önüne geçilmesi söz konusu olsa da kadının maddi olarak erkeğe bağımlılığı hala yüksek oranlardadır. Bu nedenle kadın girişimciliği incelenmesinde toplumsal cinsiyet rollerinin dikkate alınması ve kadın ile erkek arasındaki farklılıkların göz önünde bulundurulması önemlidir. Kadın ve erkeğin toplumsal rolleri farklıdır bu durum ev ve iş sorumluluklarını da farklılaştırmaktadır.

Kadın ve erkeklere toplum tarafından yüklenen cinsiyet rolleri kadın ve erkeklerin toplumsal statüdeki yerleri açısından önemlidir. Toplumun kadın ve erkek rolleri üzerindeki önyargıları kadınların ve erkeklerin aile ve iş yaşamlarındaki konumlarını belirlemektedir. Kadın ve erkeğe yönelik olarak belirlenen roller çerçevesinde kadının rolü genel olarak ev yaşamında belirlenmiştir. Kadına yönelik rollerde genel olarak kadının ev yaşamına yönelik olarak belirlenen rolleri kadının iş yaşamına girmesinde problemlere neden olabilmektedir. Özellikle kadının çocuk ve bakım yükümlülüklerini üstlenmesi iş yaşamını olumsuz yönde etkileyebilir (Karatepe ve Arıbaş 2017, 9).

Toplumsal roller gereği kadının aile sorumlulukları iş ve aile çatışmasını da beraberinde getirmektedir. Kadın için iş ve aile rolleri eş zamanlı olarak ortaya çıkmakta ve kadının sorumluluğuna yüklenmektedir. Kadınların hem iş hem de ev sorumlulukları bir arada yürütme çabaları onları verimsizleştirir. Özellikle çalışan kadınların toplumun yüklediği roller gereği evde erkeklere göre daha fazla sorumluluk yüklenmeleri çatışma algılarını güçlendirmektedir (Batı Bozoğlu, 2016, 18). Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın ve erkeğin girişimcilik faaliyetleri de birbirinden farklılık gösterebilir. Girişimci kadınlar genel olarak hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet göstermek ile beraber girişimci erkekler daha çok imalat sektöründe faaliyet göstermektedirler.

Kadınların girişim faaliyetleri genel olarak iş ve aile dengesini sağlamaya yönelik olarak planlanmaktadır. Kadınlar iş ve yaşam dengelerini sağlamak doğrultusunda girişim faaliyetlerinde bulunurlar



ve sürdürürler. Bu durum kadınların genellikle eğitim veya danışmanlık gibi hizmet sektörlerine yönelmelerini sağlamaktadır. Hizmet sektöründe sektöre girişi kolay olması ve ekipman getirilmesi gibi durumların sözü konusu olmaması nedeniyle kadınların daha sık hizmet sektörünü tercih etmelerine neden olmaktadır. İmalat sektöründe kadın girişimci oranı oldukça sınırlı olmakla beraber imalat sektöründe faaliyet gösteren kadınlar genel olarak erkek ortaklarla beraber çalışmaktadırlar (Ballı, 2015, 33).

#### 4.7 Deneyim Eksikliği

Girişimcilik sürecinde gerekli eğitimlerden yoksun olmak, kadın girişimcilerin en çok karşılaştıkları sorunların başında gelmektedir. Kadın girişimcilerin işletme faaliyetleri sırasında yaşadıkları tecrübe eksikliği, ticari faaliyetlerini sektöre uğratan önemli faktörlerden biri olmaktadır. Kadınların çalışma hayatında “yeterli deneyime sahip olamamaları, çıraklık ve mesleki eğitimlerden yoksun kalmaları kadınların beceri kazanımlarını engellemekte veya geciktirmektedir” (Özyılmaz, 2016, 54).

Kadınların eğitim eksiklikleri günümüz şartlarında azalmaya başlasa da, ticari hayattaki tecrübe ve bilgi eksikliği, kadınların sosyal iletişim ağına dâhil olamamalarına neden olmakta ve bu durum kadın girişimcilerin gerek müşterileri ile olan bireysel ilişkilerine gerekse firmalarla olan ticari ilişkilerine yansımaktadır. Kadınların girişimcilik alanında tecrübe eksikliği yaşaması durumu, toplumun geleneksel rol dağılımı sonucunda kadınların çalışma hayatında yeterince yer alamamalarına bağlanmaktadır. Girişimcinin tecrübeli olması işletmenin başarılı olmasını sağlayan önemli unsurlardan biri olup girişimcinin sahip olduğu ticari ve yönetim tecrübesi girişimcilik faaliyetleri sırasında karşılaşılan sorunların aşılmasında ve işin performansını ve verimini artırmasında önemli bir etken olmaktadır (Özyılmaz, 2016, 54-55).

## 5 CİBUTİ’DE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ

### 5.1 Amaç ve Kapsam

Genel olarak girişimcilik tüm ekonomiler için kalkınma ve büyüme için anahtar bir role sahip olup; istihdam, gelir artışı, katma değer üretimi, sosyal, kültürel ve eğitimsel vb. gibi alanlarda çok boyutlu etkilere sahiptir. Bu nedenle girişimciliğin kamu ve özel sektör tarafından desteklenmesi gerekmektedir (Yazıcı ve Şahin, 2006, 26; Aytaç ve İlhan, 2007, 108). Az gelişmiş ülkelerdeki kadın girişimciliği ise ekonomik gelişmeden çok daha fazla anlam içermektedir. Az gelişmiş ülkeleri için kadın girişimciliği; cinsiyet ayrımcılığı, eşitlik, fırsat eşitliği, eğitim, sosyal ve ekonomik yaşamda hak edilen yeri almak, işgücüne katılma gibi noktalarda önemli işlevlere sahiptir (Aw, 2017, 1-2). Bu çalışmada Dünya Bankası tarafından 2019 yılında yapılan çalışmada 191 ülke arasında yapılan sıralamada 149. sırada yer alan ve dünyanın yoksul ülkeleri arasında sayılan Cibuti’de kadın girişimciliğinin durumu incelenmesi amaçlanmıştır (Trading Economics, 2020; World Bank Data, 2020a). Cibuti ekonomik veriler bakımından oldukça kötü durumdadır (Tablo 1). Ülke hakkında sağlıklı verilere bulunmamakla birlikte ve tahminlere göre işsizlik oranı 2020 yılında yaklaşık yüzde 40’tır.



**Tablo 1.** Cibuti Temel Ekonomik Veriler (2009-2020)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GSYİH (Milyar USD)	1,04	1,12	1,23	1,35	2,04	2,21
GSYİH Değişim Oranları (%)	5	3,5	4,5	4,8	5	6
Net Mal Ticareti (Milyar USD)	-0,37	-0,29	-0,42	-0,45	-0,87	0,11
Mal ve Hizmet İhracatı (Milyar USD)	0,4	0,42	0,42	0,46	3,2	3,57
Mal ve Hizmet İthalatı (Milyar USD)	0,58	0,49	0,67	0,72	3,91	3,12
Kişi Başı GSYİH (Dolar)	1,267	1,343	1,452	1,559	2,313	2,464
İşgücüne Katılım Oranları (%)	63,6	63,8	63,8	63,8	63,8	63,8
Enflasyon Oranları (%)	1,7	4	5,1	3,7	2,7	1,3
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar USD)	2,43	2,6	2,75	3,01	3,31	3,49
GSYİH Değişim Oranları (%)	6,5	6,5	7	5,5	6	5,5
Net Mal Ticareti (Milyar USD)	0,14	-0,59	-0,41	-0,08	NA	NA
Mal ve Hizmet İhracatı (Milyar USD)	3,53	2,7	4,15	4,56	NA	NA
Mal ve Hizmet İthalatı (Milyar USD)	2,98	2,85	4,31	4,19	NA	NA
Kişi Başı GSYİH (Dolar)	2,659	2,802	2,914	3,142	3,409	3,517
İşgücüne Katılım Oranları (%)	63,8	63,8	63,8	63,7	63,8	63,6
Enflasyon Oranları (%)	-0,8	2,7	0,6	0,1	3,3	3,5

**Kaynak,** Trading Economics, (2020) ve World Bank Data (2020a)'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

## 5.2. Yöntem

Araştırma, Cibuti'de faaliyet gösteren ve kadın girişimciliğine destek veren kurumlardan elde edilen ikincil veriler üzerinden vaka/olay inceleme yöntemine göre tasarlanmıştır. Genel olarak vaka incelemesi çalışmalarında bir olay, bir olgu veya bir durumun çeşitli yönleriyle ayrıntılı olarak incelenmesi mümkündür. Nicel çalışmalardan farklı olarak vaka incelemelerinin özünde, soyut nitelik arz eden yapılar içerisinde bulunan





ve bir yanda sosyal diğer yanda beşeri bir olgu arasındaki ilişki, etkileşim ve durum hakkında tespitler yapılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bununla birlikte örneklem büyüklüğünün veya katılımcı sayısının görece az olduğu araştırmalarda vaka incelemesi tekniğinin tercih edildiği görülmektedir. Araştırmanı kapsamı Cibuti’de kadın girişimciliği olduğundan yapılan analizde kadınların girişimci olarak faaliyet gösterdikleri alanlarla sınırlıdır. Ülkede kadın girişimcilerin teşebbüsleri ile faaliyet gösteren kurumsal işletme statüsünde bir teşekkül olmadığından araştırma kadınların yer aldığı mikro girişimlerle sınırlıdır.

### 5.3. Bulgular

#### 5.3.1. Cibuti’de Kadınlar

Cibuti’de kadınlar ekonomik fırsatlara ve resmi hizmetlere erişim konusunda dezavantajlı durumdadırlar. Kadınlar, düşük okuryazarlık, okula kaydolma ve yüksek ekonomik hareketsizlik gibi ek yüklerle karşı karşıyadır. Genel okur yazarlık oranı erkeklerde yüzde 60’larda iken kadınlarda bu oran yüzde 40’ın altındadır. Ülke nüfusu içerisinde de kadınların oranı ise yüzde 40’lardadır ve bu oranın sadece yüzde 22’si ekonomik faaliyetlere katılmaktadır. Kadınların karşı karşıya oldukları temel sorunlar arasında eğitime ek olarak düşük katma değerli işlerde günlük bir doların altında çalışmaları, ayrımcılığa maruz kalmaları ve temel yaşam becerilerine uzak olmalarıdır. Tüm bunlar ülkede kadınların yaşamın pek çok alanında geri planda kalmasına yol açmaktadır (World Bank, 2018).

Cibuti’de geleneksel olarak erkeklerin kadınlar üzerinde sınırsız hakları olduğu gibi bir inanış vardır ve eşitlik kavramına karşı bir direnç vardır. Örneğin aile içerisinde herhangi bir gelişme karşısında erkekler delil veya gerekçe göstermeden boşanma talebinde bulunabilmektedir. Diğer yandan adli ve idari süreçlerde kadınların %60’dan fazlası okuma yazma bilmediğinden hak talebi, sorun çözme ve hizmet elde etme gibi durumlarda kadınlar mahrum kalmaktadır. Aile içi şiddet söz konusu olduğunda ise mevcut ceza kanunları genel olarak şiddeti suç saymakta, aile içi şiddete karşı özel bir hüküm içermemektedir. Aile içerisinde kadınlara yönelik fiziki ve tecavüz şiddeti söz konusu olduğunda çok nadiren bir yargılama yapılmaktadır.

Ülkede kadınlara yönelik cinsiyet temelli şiddetle mücadele etmek üzere Cibuti federal hükümeti, 2016-2018 yılları arasında cinsiyete dayalı şiddeti caydırmak ve azaltmak için birçok idari ve yasal düzenleme yapmıştır. Kadın ve Aile Bakanlığı, cinsiyete dayalı şiddetle mücadele etmek için, resmi olarak desteklenen bir STK olan “Ulusal Cibuti Kadınları Birliği” (National Union of Djiboutian Women (UNFD)) ile işbirliği yapmaktadır. Bu işbirliği, kadınlar için daha iyi yasal korumaya kavuşmasını savunmakta ve ayrıca cinsiyet temelli şiddet mağdurlarına danışmanlık hizmetleri sunulmaktadır.

Ülkede cinsiyet temelli şiddetin en önemli göstergelerinden biri, giderek azalma eğilimi gösterse de halen yaygın olan kadın sünnetidir. Bu konuda Hükümet yasal bir düzenleme ile yasak getirmiş olsa da 2015 itibarıyla, kadınların ve kızların olarak %70’inin kadın sünneti mağduru olduğu tahmin edilmektedir. Kadın ve Aile Bakanlığı bu şiddet ile mücadele edebilmek için 2018-2022 yıllarını kapsayacak şekilde (gerektiğinde uzatılması mümkündür) kadın ve kızların sünnet ile karşılaşmaları halinde aileyi terk etme hakkı getirmiş, terk edenlere de korumu hakkı ve hizmeti vermeye başlamıştır. Ayrıca resmi olarak ulusal düzeyde bu uygulamanın yanlış ve yasak olduğunu duyurmak üzere radyo, televizyon, kapıdan kapıya kampanyalar, okul müfredatı ve yüksek profilli kişilerin katılımıyla kampanyalar düzenlenmektedir (IPU, 2018).

Ülkede kadınlara yönelik olarak özellikle 2016 yılı sonrasında BM ve diğer uluslararası kurum ve kuruluşların destek ve önerilerine paralel bir şekilde Hükümet özverili çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin Ocak 2018’de, seçim yasası değiştirilerek parlamentoda en az yüzde 25 oranında kadınların yer alması koşulu getirilmiştir. Siyasi katılımında kadınlara verilen bu hak sayesinde ülkede kadınların etkinliği artmıştır. Örneğin



Meclis Başkan Yardımcısı bir kadındır ve Ulusal Meclis komitelerinin üçte biri muhalefet milletvekili de dahil olmak üzere kadınlar tarafından yönetilmektedir (IPU, 2018).

Cibuti’te kadınların siyasetteki yerini güçlendirmek üzere başlatılan sürecin pek çok paydaşı olmakla birlikte asıl mimarı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme (UNDP)) eylem planlarıdır. Ocak 2015’te Hükümet, UNDP programını destekleyen bir anlaşma yapmış ve bundan sonra ülkede kadınlar için yeni bir dönem başlamıştır (VoF, 2015; Washington Embassy of the Republic of Djibouti, 2020). Bu yeni dönemde elde edilen sonuçlara bakıldığında Cibuti, UN Women Count tarafından tüm Afrika Kıtası’nı kapsayacak şekilde 2019 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre Afrika ülkelerinin genel ortalama performansına göre oldukça iyi durumdadır (UWC, 2019).

Ülkedeki yasal ve yargı sistemi bir zamanlar sömürgesi olduğu Fransızlara dayanmakla birlikte aile içi meselelerde İslam hukuku kuralları uygulanmaktadır. Ancak Fransızların etkisi başta olmak üzere eski dönem Hükümetlerin yanlı politikaları gereği İslam hukuku kurallarının uygulanmasında çok büyük eksiklikler vardır. Örneğin İslam Hukukunda kadınlara özel ve önemli bir yer verilmekte, kadın sünnetinden söz edilmemekte, boşanma konularında kadınlara da erkekler kadar haklar verilmekteyse de bunların hiçbirinin uygulanmadığı görülmektedir. Bundan dolayı özellikle medeni kanun kapsamında ne Fransız ne de İslam hukuku değil Cibuti’ye has bir hukuk sistemin olduğunu ifade edilebilir.

Nitekim bu tür eksiklik ve hatalı durumun önüne geçilmesi için ülkede 2002 yılında bir aile kanunu çıkarılarak evlilik, boşanma, çocuk velayeti ve miras gibi konuların düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Aile ve kadınlara yönelik geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla; Cibuti, 1998 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme’ye (CEDAW) olmuştur, 2011 yılında gecikmeli de olsa CEDAW Komitesi’nin 49. Oturumunda kadın ve çocuk haklarını güvenceye alma taahhüdünü yinelemiştir (UNICEF, 2011). Bu süreçte kadınlara aile içinde güçlü bir eşitlik verilmiştir. Örneğin daha önce vatandaşlık hakları bakımından kişiler “kadın” ve “erkek” olarak ayrı ayrı nitelenmekte iken bu kaldırılmış ve “kişi” kavramı getirilmiştir. Bununla birlikte 2012 yılından sonra yapılan bir takım yasal ve idari düzenlemelerle Cibuti’de kadınlara, velayet konusunda erkeklerle aynı haklar verilmiş, daha güçlü ve açık hale getirilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu genel sosyal, ekonomik ve kültürel durum ile aşiret türü geleneksel yapıların halen çok olması aile kanunu uygulanması ve kadın hakları ile diğer hedeflerin gerçekleşmesinde engeller teşkil etmektedir.

### 5.3.2. Cibuti’de Kadın Girişimciliğinin Yapısı

Cibuti’de kadın girişimciliği “Sokak Ekonomisi” ve “kurumlarca desteklenen” girişimcilik faaliyetleri olmak üzere iki ana grupta değerlendirilebilmektedir.

Genel olarak bakıldığında Cibuti’de kadın girişimciliği, kayıtlara girmeyen ve düzensiz olan “Sokak Ekonomisi” şeklindedir. Dünya Sokak Platformu (GLOSEP) Genel Koordinatörü Sirkeci’ye (2018, 211) göre sokak ekonomisi “açık alanda mal ve hizmet sunumudur. Sokak, kaldırım, meydanlarda kamusal alanlarda sabit bir mekana bağlı kalmaksızın, durarak veya yürüyerek ticari, sanatsal mal ve hizmet sunumudur. Mikro ölçekli işlerdir. İktisadi ve sosyal fayda üretir. Bedensel ve zihinsel faaliyetlerdir. Yatırım sermayesi mikro ölçeklidir. İzin gerektiren veya gerektirmeyen, kayıtlı veya kayıt dışı etkinliklerdir. Sınırlı düzeyde eğitim, bilgi ve beceri gerektiren işlerdir”

Sokak ekonomisi, şehirlerde cadde veya sokaklarda genellikle resmi kayıtlara girmeyen, belli bir işyeri bulunmayan, genellikle tek kişi tarafından icra edilen seyyar satıcılar, büfeler vb. gibi işlerin genel adı olarak kabul edilebilir. Sokak ekonomisi yerleşik literatürde geri kalmış, kalabalık nüfuslu, denetimin zayıf olduğu vb. gibi ülkeler için kullanılan bir faaliyet tanımı olmasına rağmen günümüzde hemen her ülkede ve küçük-büyük her şehirde görülmektedir. Sokak satıcıları, tüm dünyadaki kentsel kamusal alanlarda görülebilir, ancak sokak satıcısı olarak çalışan toplam insan sayısına ulaşılması çok zordur (Phil, 2010, 160; Roeve ve Skinner, 2016, 2).



Cibuti’de kadınların yer aldığı sokak ekonomi niteliğindeki küçük girişimleri iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grup; sabit yeri olmayan, gezici veya bağımsız nitelikteki faaliyetlerdir. Örneğin sokaklarda genellikle tekerlekli basit araçlarla yiyecek, giyecek, el işi, gıda, plastik-metal eşya vb. satanlardan kadınlardan oluşmaktadır. İkincisi ise yerleri sabit, neredeyse her gün aynı saatlerde aynı yerde bulunanların oluşturduğu gruptur. Bunlar genellikle meyve, yiyecek, basit ürünler vb. satıcılarıdır.

Cibuti’de geçimlerini temin etmek ve ailelerine ekonomik sağlamak katkı üzere sokak ekonomisi girişimciliği dışında, kadınlar çeşitli kurumlarca desteklenmektedir. Ancak bu sürecin en önemli zorluğu kadınların eğitim seviyesi bakımından oldukça geri kalmış olmalarıdır. Nitekim Cibuti’de kadınların yüzde 60,5’i okuma yazma bilmediği gibi erkeklere oranla genel istihdamda ise çok az bir paya sahiptirler. Cibuti Hükümeti kadınların ekonomik olarak güçlenmesini desteklemek için uluslararası desteklere dayanarak çabalar sarf etmektedir ancak kadınların ikincil durumda ve büyük oranda eğitimsiz olmaları, onların gelir getirici faaliyetlere dahil olmasını ve girişimciliklerini sınırlandırmaktadır.

Ülkede kadın girişimciliğinin desteklenmesi konusunda Birleşmiş Milletler bünyesindeki UNDP tarafından “Kadınların Güçlendirilmesi ve Toplumun Güçlendirilmesi” (Women’s Empowerment and Community Strengthening) programı yürütülmektedir. Bununla birlikte Dünya Bankası öncülüğünde girişimciler için ekonomik fırsatları iyileştirmek üzere “Cibuti kadın ve Gençlik Girişimciliğine Destek” (Djibouti Support for Women and Youth Entrepreneurship) programı önemli bir yere sahiptir. Ulusal düzeyde ise Hükümet, oldukça sınırlı olan olanaklar kapsamında kadınların ekonomik faaliyetlere katılmasına politika bağlamında destek vermektedir. Ancak ülkede çok yüksek orandaki işsizlik, kötü ekonomik yapı, erkeklerin kadınlar üzerindeki baskılayıcı etkisi, kadınların eğitimsiz olması, çok çocuklu aile yapısı vb. engelleyici nedenler olarak kadın girişimciliğini zorlaştırmaktadır.

### 5.3.3. Cibuti’de Kadın Girişimciliğini Destekleyen Kurumlar

Cibuti’de kadınların girişimciliklerini destekleyen ulusal ve uluslararası kurumların çeşitli faaliyetleri söz konusudur. Bu kurumlar destekleme programlarında ülkedeki kadınların aksiyonlara dahil olma kapasitesini ortaya koymuşlar ve iki önemli sonuç elde etmişlerdir. Dünya Bankası’nın “Sosyal Güvenlik Ağları Programı” kapsamında yaptığı araştırmaya göre birincisi eğitim ve sosyal yaşamda kadınlar ikincil durumda ve pek çok noktada dezavantajlı durumdadır. Bu bulgu dünyadaki diğer geri kalmış ülkelerle benzerdir ve beklenen bir sonuçtur. Dikkate değer olan asıl bulgu ikincisidir. Zira Cibuti’de kadınlar ailenin erkekleri tarafından ekonomik faaliyetlere katılım konusunda teşvik edilmekte ve desteklenmektedir. Bununla birlikte kadınlar çalışsın veya çalışmasın hane halkının mevcut gelirini yönetme, harcama kararları, tahsis vb. gibi hususlarda karar alma gücüne sahiptirler (World Bank, 2018). Başka bir deyişle ülkede, kadınlar ev ve ev ekonomisinde erkekler kadar hatta bazen daha fazla söz sahibidirler. Bu durum Cibuti için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Zira girişimciliğin geliştirilmesinde pek çok çalışma ve araştırmada tespit edildiği üzere girişimcilik kültürü büyük bir önem taşımaktadır ve bu kültür Cibuti’de vardır.

Afrika Kalkınma Bankası, Birleşmiş Milletler (UNCTAD) ve Dünya Bankası gibi kurumların yaptıkları çalışmalara göre Cibuti kadınları ekonomik faaliyetleri katılmak ve hareketsiz olmaktan çıkmak için oldukça isteklidirler. Onların bu tutumları ailelerinin erkekleri tarafından da desteklendiğinden ülkede sağlıklı ve sürdürülebilir politikalar ile kadınların katma değer yaratması ve ekonomik katkı ortaya koyması sağlanabilecektir. Ancak bunun sağlanabilmesi için gerekli olan kredi şeklinde veya yoksullar için hibe şeklinde başlangıç sermayesi destekleri verilememektedir.

Cibuti’de uluslararası kurumların öncülüğünde kadın girişimciliğinin desteklenmesine yönelik devreye alınan bazı program ve önemli destekler hakkında aşağıda açıklamalar yapılmıştır.



#### a. Birleşmiş Milletler Tarafından Verilen Destekler

Cibuti’de, 2016 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Sistemi (United Nations Development System (UNDS)) programı uygulanmaktadır. Program çok sayıda amaç ve kapsamda yürütülmekte olup Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma İşbirliği Çerçevesi (United Nations Sustainable Development Cooperation Framework (UNSDCF)) bünyesinde hükümet ile birlikte hareket etmektedir. Program, 14 fon, kurum, program ve kuruluş tarafından temsil edilmektedir.

BM adına programı yürüten ekip, yapılan anlaşma kapsamında ülkede kalkınma konularında (eğitim, sağlık, kamu hizmetleri, ekonomik faaliyetler, gelir dağılımı vb.) hükümetle işbirliği içerisindedir ve Cibuti Hükümeti’de bu süreci verimli bir şekilde desteklemektedir. Nitekim Hükümet, kalkınma konusunda strateji ve amaçlarını söz konusu programa uygun olarak hazırlamıştır. BM Programında kadınlar ve gençler merkeze alınmış olup bu kesime ilişkin şunlar yapılmaktadır (United Nations, 2020);

- Gençliğin eğitimi ve istihdamı ile birlikte kadınlar ve genç kadınların pozitif ayrımla eğitim ve istihdamına yönelik gelişmelerin sağlanması. Bu kapsamda kızların eğitime erişimi, kadınların ev işleri ve ekonomik faaliyetlerinin dengelenmesi, kadın girişimciliğinin desteklenmesi için gereksinimlerin belirlenmesi.

- Ekonomik gelişme ve kalkınma için çok önemli olan hesap verebilirlik ve şeffaflık çabalarını desteklemek, kamu ve özel kaynakların mikro ve küçük işletmelere aktarılması ile genel olarak girişimciliğin özel olarak kadın girişimciliğinin desteklenmesi,

- Sosyal içerme ve temel hizmetlere insan haklarına dayalı yaklaşımın geliştirilmesi. Ayrımcılıkla mücadele ve kadınların görünürlüğünün artırılması, temel sosyal hizmetlere adil erişimin sağlanması, dezavantajlı kadınlara pozitif ayırım yapılması,

- Ülkedeki veri üretimi ve istatistik çalışmalarının geliştirilmesi, veri toplama, analiz etme, yayma ve kullanma süreçlerinin oluşturulması, yerel aktörler ve topluluklarla iletişime geçerek işbirliği yapılması,

- Bölgesel entegrasyonun sağlanması. Komşu ülkeler ve bölgesel ortaklarla işbirliği yapılması, kalkınma için Afrika boynuzu stratejisine uyumun ve işbirliğinin sağlanması, sınır ötesi sorunları öteleyerek kalkınmaya önem verilmesi. Kalkınma süreci ve çalışmalarında kadınların potansiyel ve katkılarının ortaya çıkarılarak bunlardan yararlanılması,

- İnsani gelişme endekslerinde en kötü derecelerden başlamak üzere iyileştirici stratejilerin geliştirilmesi, kadın okur yazarlığının artırılmasıdır.

Yukarıda verilen programlar birlikte Cibuti’de 2016 yılından sonra kadınlara yönelik olarak bir diğer program USAID Projesidir. BM kurumları ve Kadın ve Aile Bakanlığı işbirliği ile “Kadınların Güçlendirilmesi ve Toplumun Geliştirilmesi (USAID)” başlatılan programı başlatılmıştır. Program kapsamında (USAID, 2020);

- İlk iki yılda ülkenin beş farklı yerindeki 15 derneğin organize ettiği 847 kadın için küçük ölçekli ekonomik faaliyetlerde bulunmak için eğitim ve araçlar sağlanmıştır.

- El sanatları konusunda uzmanlaşmış 10 yerel derneğe kapasite geliştirme konusunda yardım bulunmuş, hammadde ve ekipman sağlanmıştır.

- Kadınların küçük ölçekli tarımsal faaliyette bulunabilmeleri için çok sayıda bitki (fide, tohum, vb.) ile bunların ekim-dikimi için tarımsal ekipman desteği sağlanmıştır. Ayrıca bu konuda rehberlik edecek kadın dernekleri de desteklenmiştir.



• Küçük ev yapımı ürünler ve el sanatlarının işlerinin geliştirilmesi için en yoksul kadınlardan başlanmak üzere eğitim ve diğer destekler verilmiştir. Örneğin okuma yazma eğitimi, üretim bilgisi, el sanatı ürün yapımı ve bunların satışı gibi konularda desteklemeler yapılmıştır.

• Üretilen tarımsal ve el işi ürünlerin satışı ve organizasyonu için derneklerin kooperatifleşmesine öncülük edilmiş, 15 dernekten 290 kadın bu alanda daha ileri düzeyde eğitim ve destekleme ile geliştirilmiştir.

## **b. Dünya Bankası Tarafından Verilen Destekler**

Dünya Bankası, tarafından 2018-2023 yılları arasında uygulanmak üzere 15 milyon dolar bütçeli bir kadın girişimciliğinin desteklenmesi için “Cibuti Kadınları İçin Destek ve Gençlik Girişimcilik Projesi” (Proje No; P165558) (Djibouti Support for Women and Youth Entrepreneurship) programı başlatılmıştır. Projeye ilişkin temel bilgiler şu şekildedir;

Projenin amacı kalkınma hedefi olup, hedeflenen kadın girişimcilerin hizmetlere, finansmana ve pazarlara erişimini artırmaktır. Proje kapsamında 6 binden fazla kişi ile 2,3 binden fazla küçük ve orta ölçekli işletmenin kurumsal gelişim hizmetlerine erişmesini desteklenmekte ve desteklenmesi sürdürülmektedir. Desteklemelerin yoğunlaştığı iş kolları ise küçük ve basit üretim merkezleri ile bu iş kollarında yer alan 35-40 yaş altı kişilerdir. Cibuti'nin sanayiden sorumlu Ekonomi ve Maliye Bakanı İlyas Moussa, “nüfusumuzun çoğu 35 yaşın altında ve doğru fırsatlarla bu gençler büyüme ve dönüşümün motoru olacak” diyerek genç nüfusun önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca Moussa “Dünya Bankası ile işbirliği içinde, iş ortamını iyileştirmek için çalışıyoruz ve bu yeni proje, Cibuti'nin yeteneklerle dolu gençliğinin olağanüstü kapasitelerini ortaya çıkarmaya yardımcı olacak. Her şey, yeni nesil yetenekli ve canlı Cibuti liderlerini yaratacak zihniyetlerdeki bir değişimle ilgilidir” demiştir (Diversity Global, 2019).

Genel olarak Hükümet yetkilileri BM ve Dünya Bankası gibi kurumların desteklerine oldukça açık bir şekilde destek vermektedir. Diğer yandan Dünya Bankası Mısır, Yemen ve Cibuti ülke Direktörü Dr. Esad Alam, “bu proje kadınların ve genç girişimcilerin dönüştürücü potansiyelini ortaya çıkarmayı ve kullanmayı amaçlıyor” diyen Alam, onlar için yeni ekonomik fırsatlar yaratmak, inovasyonu artırmak, iş-istihdam alanı yaratmak, teşvik etmek ve Cibuti'deki herkes için yaşam standartlarını yükseltmek temel amaç olarak benimsediklerini ifade etmiştir. Dünya Bankası'nın Cibuti'deki Portföyü, toplam milli gelirin yaklaşık %6'sına denk gelecek büyüklükte olup 120 milyon dolardır. Bu bütçe ile Dünya Bankası; portföy, sosyal güvenlik ağları, enerji, kırsal toplum gelişimi, kentsel yoksulluğun azaltılması, sağlık, eğitim, kamu yönetiminin modernizasyonu, yönetim ve özel sektör gelişimine odaklanmıştır (World Bank, 2018; Diversity Global, 2019).

## **c. Afrika Kalkınma Bankası Tarafından Verilen Destekler**

Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank Group (AfDB) kadın girişimcilerin faaliyet ve katkılarını, Afrika'nın sürdürülebilir büyümesinin en önemli itici güçlerinden biri olarak görmekte olup çeşitli şekillerde kadın girişimcileri aktif olarak desteklemektedir (AfDB, 2019). AfDB, bu kapsamda 2010 yılında “İş Dünyasında Afrikalı Kadınlar” (African Women in Business, AWIB) adında bir program başlatmıştır. Program kapsamında yerel hükümetlerce desteklenmiş ve başarılı olmuş kadın girişimciliği modellerinin diğer ülkelere de uyarlanması, Afrika'da Pazar ağlarının oluşturulması ve işbirliğinin geliştirilmesi bağlamında destekler verilmektedir. Örneğin tüm kıtadan yaklaşık bir milyondan fazla kadının işbirliği ve ağ örgütlenmesi için her yıl ticari ve sosyal etkileşim organizasyonlarına destek vermektedir. AfDB'nin kadın girişimciliğini desteklemek, geliştirmek ve sürdürülebilir kılmak üzere temel misyonu şu şekildedir (AfDB, 2019);

- Kadınlar arasındaki mevcut ortaklık kanallarını teşvik etmek,
- İşletmeden işletmeye ağ oluşturma fırsatlarına izin vermek,
- Yeni finansal ve ekolojik ortamda iş kadınlarının karşılaştığı zorluklar hakkında fikir vermek.



Yukarıda verilen amaçlar kapsamında AfDB, 2020 için “Hızlandırılmış Kadın Girişimciliği ve Finansmana Erişim” (The Accelerating Women’s Entrepreneurship and Access to Finance (AWEAF)) projesi ile kadınların sahip olduğu veya girişimcilik eğitimleri sonucunda muhtemelen sahip olacaklar yaklaşık 500 küçük işletme için 11 dolar kaynak ayırmıştır.

#### **d. Cibuti Ticaret Odası (CCD)**

Cibuti Ticaret Odası (CCD) ülkede kadın girişimciliğini destekleyen ulusal kurumların başında yer almaktadır. CCD, hem kendi bünyesinde hem de paydaş diğer dernek ve STK’ların katılımı ile kadın girişimcilere yönelik olarak eğitim, temel finansal okur yazarlık, iş kurma ve geliştirme, yasal ve idari düzenlemeler, insan kaynakları vb. konularda destek vermektedir. Ancak CCD’nin en önemli sorunu finansal kaynak üretimi ve tahsisinde yaşanan sınırlılıklardır. Bu sorunu aşmak için CCD, Dünya Bankası ve BM programlarında aktif rol üstlenmekte, hazırlanan program ve projelere kendi imkanları ölçüsünde katılmaktadır. Bu kapsamda ülkedeki kadınların ekonomik profillerinin oluşturulması, hedef ve proje uyumunun sağlanması ve gereksinimlerin belirlenmesi süreçlerinde uluslararası kurumlara enformasyon sağlamaktadır.

Ayrıca CCD, kadın girişimciliğinin desteklenmesinde etkili olabilmek için “Ulusal Kadın Sosyal Destek ve Özgüven Merkezi”, “Teknik ve Mesleki Eğitim ve Öğretim”, “Kadın ve Aile İşleri Bakanlığı Ortak Eğitim Programı”, “Ulusal Cinsiyet Eşitliği Teşvik Politikasının Desteklenmesi” gibi ülke için oldukça önemli olan makro program ve projelerde aktif olarak yer almaktadır. CCD, bu kapsamdaki bazı çalışmalara üniversiteleri de dahil ederek yapılandırılmış girişimcilik eğitim programlarını uygularken aynı zamanda akademik camiyayı da sürece dahil etmekte, böylece hedefleri ve amaç birliğini ulusal çapta genişletmektedir.

CCD ile Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Hindistan Hükümetinin desteği ile ortaklaşa “Liderlik ve Girişimcilik Merkezi” kurmuşlardır. Merkezin amacı “Cibuti İçin Girişimcilik Politikası” üretmek olup inkübatör, katma değerli iş/teknoloji park ve rekabetçi sektör geliştirme hizmet ve araştırmaları yapmaktır. Bu kapsamda fiziki ve sanal platformlar oluşturulmuş, girişimcilerin hizmetlere, sektör içi ve dışı ağ oluşturma fırsatlarına ve pazar bağlantılarına erişimini kolaylaştırmak üzere Cibuti’deki girişimcilik ekosisteminin düzenlenmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu yapıda kadın girişimciler için politika bazında özel bir yer tahsis edilmiş ve kadın girişimcilerle daha etkili iletişim ve etkileşime önem verilmiştir.

#### **e. Kadın ve Aile İşleri Bakanlığı**

Kadın ve Aile İşleri Bakanlığı, temelleri 2002 yılında atılmış olmakla birlikte sağlıklı ilerleme katılamayan, 2016 yılından BM ve Dünya Bankası destekleri ile güçlendirilen kadın girişimciliğini desteklemek için örnek/rehberlik teşkil eden birkaç küçük ölçekli girişim başlatmıştır. Örneğin, “Sosyal Eylem Merkezleri” kurulmuş ve bu merkezlerde kadınlara kendi işyerleri açabilecek şekilde terzilik, kuaförlük, yemek-mutfak işleri, bakıcılık vb. gibi meslek ve işler öğretilmiştir. Bu merkezler beklenen etki ve faydayı yaratmış, 2017-2018 yıllarında binden fazla kadın eğitimlerini tamamlayarak belge almıştır.

Kadın ve Aile İşleri Bakanlığı, “Sosyal Eylem Merkezleri” projesinde başarılı sonuçlar alınca 2018 yılında “Girişimcilik, Beceri Geliştirme Programı” (Lundi de L’entrepreneuriat (LLP)) ile kadınların geliştirilmesi için yeni bir süreci başlatmıştır. Buna göre daha önce meslek edindirme ve belgelendirme eğitimlerinde başarılı olan ve girişimci olma talebi olan kadınların desteklenmesi için USAID ile ortaklaşa olarak; ürün geliştirme ve pazarlamada onlara yardımcı olmak için zanaat sektöründeki kadın dernekleriyle de çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda binden fazla kadına Dünya Bankası’nın finansmanı ile geri ödemeli, geri ödemesiz veya çok düşük maliyetle mikro finans sağlanmıştır. Sürecin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için Bakanlık, sağlanan destekler ve sahiplerinin girişimlerini sürekli gözden geçirmekte, gerek duyulması halinde uzman desteği vererek sürdürülebilirliği sağlamaya çalışmaktadır.

2018 yılında haftanın belli günlerinde sadece kadınlara yönelik verilen eğitim programlarını tamamlayanlara Bakanlık ve USAID ortaklaşa olarak, ürün geliştirme ve pazarlamada onlara yardımcı olmak için zanaat sektöründeki kadın dernekleriyle de daha ileri seviye çalışmalar yapmıştır. Bu girişimlerin kısa



sürede başarıya ulaştığı ifade edilebilir. Zira binden fazla kadına girişimcilik desteği verilmiş olmakla birlikte bunların da büyük bit kısmı kendi işyerlerinde veya ortaklaşa işyerlerinde faaliyet göstermeye devam etmektedir. Öte yandan kendileri ile birlikte her bir yeni işyerinde en az 2-3 kadın daha çalışma fırsatı elde etmiştir. Programın başarısının temelinde Bakanlığın uluslararası kurumların öneri, destek ve planlamalarına sadık kalması Cibutili kadınların da işlerinde sadık ve özverili olmasıdır. Örneğin geri ödemeli kredi ve finansmanda sadece binde dört gibi çok küçük bir oranda gecikme veya sorun söz konusu olmuştur.

#### **f. Gümrük ve Dış Ticaret Bakanlığı**

Cibuti'de kadın girişimcilerin ihracat ve ithalat yapabilmeleri için Hükümet, diğer ülkelerle ve özellikle de Cibuti'nin sınır komşularıyla ekonomik ilişkileri, ticareti ve kültürel ilişkileri uzun süredir desteklemektedir. Örneğin Etiyopya Federal Cumhuriyeti ve Somali ile sınır ötesi ticaret anlaşmaları vardır. Bu ticaret anlaşmaları, ikili ilişkilerin sağlam ve sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde hayati bir rol oynamakta ve uluslararası ticaret yasalarına uygun olarak ülkeler arasında meşru ticari ticaret akışının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Cibuti sınır ötesi ticaret alanlarında ikili ilişkileri güçlendirmek için önemli adımlar atmıştır. Gümrük Dış Ticaret Bakanlığı, kadın girişimcilerin ürünlerini dış ticarete değerlendirebilmeleri için vergi ve bürokratik süreçlerde indirimler uygulamaktadır. Örneğin normal ithalat eşyaları üzerinde %50'ye yakın vergiler alınırken, kadın girişimcilerin üretimde kullanmak ve daha sonra ihracat yapmak için ithal girdi kullarımlarında büyük kolaylık ve avantajlar sunulmaktadır.

#### **g. Cibuti Ekonomik Kalkınma Fonu (FDED)**

Genel olarak girişimcilerin geri ödemeli kredi programlarında yaşaması muhtemel sorunların aşılabilmesi için Dünya Bankası'nın tavsiyesi ile 2016 yılında, bir başkanlık kararnamesi yayınlanarak "Kısmi Kredi Garanti Fonu" oluşturulmuştur. Bu fon destek ve hibe programları dışında ticari bankaların girişimcilere daha fazla kaynak tahsis etmesini, ticari bankaların reel kesimde daha fazla yer alabilmesini teşvik etmek üzere kurulmuştur. Ancak, Fon'un karşılama kapasitesi sınırlı olduğundan bu konuda Dünya Bankası'nı desteği devam etmektedir.

Diğer yandan Cibuti Ekonomik Kalkınma Fonu'nun amacı girişimcilerin finansmanında devlet desteklerini stratejik hedeflere göre tahsis etmek ve yönetmektir. Ancak Fon, etkili yönetim, risk yönetimi ve uygun ürünler eksikliği nedeniyle birçok girişimcinin ihtiyaçlarını yeterince karşılayamasa da 2016 yılından itibaren yaklaşık %50'si geri ödemesiz nitelikte 525 küçük girişimcilik projesini finanse etmiştir. Geri ödemesiz olanların ise çok büyük bir kısmı kadın girişimcilere, genç ve yeni mezun öğrencilere yöneliktir. Genel olarak, girişimcilik ve kadın girişimciliği Cibuti Hükümeti için özel bir odaklanma alanı iken, girişimcilik ekosistemi parçalanmış, koordinasyonsuz, başta kadınlar ve gençler olmak üzere desteklere erişim birçok girişimci için erişilmesi zor olmaya devam etmektedir. Tüm bu zorluklara ve kısıtlı olanaklara rağmen Cibuti'deki genel ve kadın girişimciliği gelişmeye devam etmektedir. Örneğin ILO'ya (2019) göre Afrika'da kadın girişimciliği sıralamasında Tunus en yüksek (yaklaşık %50) orana sahipken Yemen en düşük (yaklaşık %5) orandadır. Cibuti'de ise son yıllarda sağlanan destek ve hükümetin kararlı politikaları ile kadın girişimciliği oranı yaklaşık %35 seviyesindedir.

Genel olarak ülkede ulusal ve uluslararası kurumlarında verdiği desteklerle önü açılmaya ve teşvik edilmeye çalışılan formal girişimciliğin yanı sıra informal girişimcilik de söz konusudur. Cibuti'deki ticari faaliyetleri ve girişimciliği Ulusal Güvenlik Fonu (Djibouti National Security Fund (DNSF)) ve Cibuti Ticaret Odası'na (Chamber of Commerce (DCC)) kayıtlı olanlar ile bunların herhangi birine kayıtlı olmayan "Sokak Ekonomisi" (ya da "Kayıt Dışı Ekonomi) olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür.

#### **h. Afrika Ekonomik Komisyonu**

Afrika Ekonomik Komisyonu (Economic Commission for Africa's (ECA)) 2019 yılında düzenlediği Africa Sürdürülebilir Kalkınma Bölgesel Forumu (Africa Regional Forum on Sustainable Development (ARFSD)) sonuç bildirgesinde Afrikalı kadınlar için bir fon oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Pandemi ve önlem kapanmaları nedeniyle henüz kapsam ve içeriği teşkil etmemiş olmamakla birlikte oluşturulacak fonun Afrika ekonomilerinde kadın gücünün yoksunluğunun kalkınma sürecinde önemli kayıp olduğu bundan dolayı



kadınların ekonomik yaşamda daha fazla yer alabilmesi için onların girişimciliklerinin desteklenmesi gerektiği ilkesel olarak kabul edilmiştir. Nitekim ECA'nın raporuna göre toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınların güçlendirilememesi ve ulusal ekonomilere entegre edilememesi, Afrika ülkelerine yıllık 95 milyar dolara mal olmaktadır. ECA, aldığı ilke kararları ve eylem planı kapsamında 2020-2030 yılları arasında Cibuti gibi ülkeler başta olmak üzere 500 milyon dolara kadar yatırım yapmayı ve fon tahsis etmeyi hedeflemektedir (ECA, 2019).

#### **i. Kadın Girişimciler Finans Girişimi (We-Fi)**

Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan ve Dünya Bankası tarafından desteklenen "Kadın Girişimciler Finans Girişimi" "Women Entrepreneurs Finance Initiative (We-Fi) öncülüğünde Afrika Kalkınma Bankası'nın ana paydaş olduğu 2019-2021 yılları arasında Mısır, Lübnan, Tunus, Cibuti, Cezayir, Fas ve Ürdün'deki kadın girişimcileri kapsayan 61,8 milyon dolar bütçeli bir proje başlatılmıştır.

We-Fi, projesi diğerlerinden farklı olarak kapsam içine aldığı ülkelerde kadınların e-ticaret girişimciliğini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda We-Fi, girişimcilik ekosisteminde kadınlar için finansal hizmetlerin genişletilmesi, pazar erişiminin iyileştirilmesi, araştırma, yatırım, tavsiye, ortaklıklar/işbirlikleri ve öğrenme çabalarını desteklemeyi hedeflemektedir. We-Fi programı, kapsam içindeki yedi ülkede yaklaşık 43 bin kadın girişimciye ulaşmayı ve 40 milyon dolardan fazla hacim üretmeye ön ayak olmayı hedeflemektedir (We-Fi, 2019).

We-Fi programı hali hazırda "Sanal Pazar Yeri" pilot uygulamalarına devam etmekte, elde edilen kazanım ve gelişmeler sonrasında alınan özellikle kadınların yönettiği KOBİ'leri kapsayan bir "We-Fi MENA Projesi" ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. MENA E-Ticaret Projesi, e-ticaret platformlarına iyileştirilmiş erişimin yanı sıra e-ticaret ekosistemini güçlendirmeyi amaçlayan etkinlikler aracılığıyla kadınların liderliğindeki KOBİ'lerin pazar erişimini ve satışlarını artırmaya çalışacaktır. E-ticaret platformları aracılığıyla özellikle ihracat pazarlarına erişim ayağında 750 kadın liderliğindeki KOBİ'lerle birlikte çalışarak onların yerel, bölgesel ve uluslararası e-ticaret platformlarına bağlanması sağlanacaktır. Proje ayrıca, e-ticaret platformları aracılığıyla kadınları kendi işletmelerine ait mallarını çevrimiçi pazarlama ve satma konusunda eğitmek ve koçluk etmek için e-ticaret danışmanları da işe alacaktır (We-Fi, 2019).

#### **j. Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı**

Ağustos 2020'de Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (The Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)) girişimi ile tüm Afrika'yı kapsayacak şekilde kıtadaki kadınların bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak tasarlanmış bir dijital platform oluşturulmuş ve "www.womenconnect.org" internet adresi üzerinden erişime açılmıştır.

Comesa Programı, Doğu Afrika Topluluğu (East African Community (EAC)) ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States (ECOWAS)) tarafından ortaklaşa uygulanmaktadır ve Afrika Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmektedir. Kasım 2019'da Ruanda'daki Küresel Cinsiyet Zirvesi (Global Gender Summit in November 2019) sırasında tanıtılan platform, Comesa Programı, EAC ve ECOWAS ile diğer Afrika ülkelerindeki kadınların işletmelerin, nasıl kuracağı, nasıl yönetileceği, finansal hizmetlere nasıl erişileceği, çevrimiçi iş fırsatlarının nasıl oluşturulacağı ve eğitim kaynaklarına nereden erişileceği hakkında bilgi edinmelerini sağlamaktadır. Programın kurucularından ve Genel Sekreteri olan Bayan Chileshe Mpundu Kapwepwe girişimi; kadınları güçlendirme sürecinde ilkelerin pratiğe dönüştürülmesi olarak nitelemiştir. Kapwepwe'ye göre Comesa, Afrikalı kadınlar için iş yapmak, iş geliştirmek, deneyim paylaşmak, iş ve pazar fırsatları yaratmak için eşsiz bir yapıdır. Çünkü Comesa, şimdilik en az 50 milyon kadını bir araya getiren bir uzun soluklu bir çözüm ve fırsat penceresidir (COMESA, 2020).

Comesa platformu ile özellikle Sahra altı Afrika'da bir veya daha fazla kadının sahibi olduğu tahminen 13 milyon ekonomik girişim (bunlar el tezgahlarından, sokak satıcılarına, küçük imalat atölyelerinden hizmetlere kadar geniş alana yayılmaktadır) sinerjik etki ile Kıta genelinde çok daha aktif ve katılımcı hale getirilebilecektir. Örneğin Kıta'da kadın girişimcilerin çok az bir kısmı işlerini geliştirmek ve büyütme için fırsata sahipken Comesa platformu ile bu sayının artması hedeflenmekte ve beklenmektedir. Comesa,





hedeflerine ulaştıkça Afrika'da kadınlar iş yaşamında çok daha fazla yer alabilecek ve ilk beş yılda toplam 42 milyar dolarlık bir değer yaratabileceklerdir (COMESA, 2020).

#### **k. Tek Pencere ve Ulusal Yatırımların Teşviki Ajansı (ANPI)**

Mart 2017'de açılan tek pencere, Ulusal Yatırımların Teşviki Ajansı'nın (ANPI) gözetiminde. İşletmelerin tescili için tek bir yerden hizmet yoluyla işletmelerin oluşturulması ile ilgili formaliteleri çeşitli kamu idareleri ile kolaylaştırır. Ulusal Yatırım Ajansı'nda (ANPI) genç proje liderleri için tek pencere bir mağazanın uygulanmasıdır ve idari devreleri kolaylaştırmak için kurulmuştur. Amaç, ticari bir faaliyetin kaydedilmesi prosedürünü azaltmak ve maliyetini düşürmektir. Yeni sistem sayesinde Cibuti'de ticari bir faaliyet kaydettirme prosedürünün 700 USD (624 EUR) olduğu tahmin edilmekte ve yaklaşık 12 gün sürmektedir (GUICHET, 2020).

Tek Pencere, ulusal ve yabancı ekonomik işletmecilerin, tüzel ve gerçek kişilerin, bağlı oldukları formaliteleri ve beyanları tek bir yerde, düşük bir maliyetle ve minimum sürede tamamlamalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Tek pencere ANPI'nin bir parçasıdır. 21 Ocak 2001 tarihli ve 114 Sayılı kanunla oluşturulan Ulusal Yatırımların Teşviki ve Geliştirilmesi Ajansı, sermayesi % 49'a kadar olan halka açık bir limitet şirkettir. ANPI, özel sektörün tanıtımı ve geliştirilmesinde yer alan tüm aktörler arasında sinerjiler yaratmayı ve yatırımcılar arasında Cibuti'nin tanıtımı, yatırım faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve düzenleyici çerçeve ve prosedürlerin modernizasyonudur. Tek Pencere, web sitesinde faaliyete geçme bildirimini yayınlanmasından da sorumludur (GUICHET, 2020).

#### **l. Cibuti Ulusal Kadınlar Birliği (UNFD)**

Cibuti Kadınlar Ulusal Birliği (UNFD) 1977 yılında kurulmuştur. UNFD, kadınların güçlendirilmesi, anne haklarının ve çocuk sağlığının korunması için çalışıyor, aynı anda yoksulluk, cehalet ve kadınlara karşı her türlü ayrımcılığa son vermek için çalışmaktadır. Kadın girişimcilere hürsularını gerçekleştirmeleri için araçlar sağlayacak olan UNFD'nin vizyonu ile aynı doğrultuda ticari faaliyetlerini daha kârlı hale getirmek için yapılmıştır. Kuruluşundan bu yana UNFD, Cibuti kadınlarının durumunu iyileştirmeye adanmıştır. UNFD'nin Femcom etiketine zamanında yapışmasını hemen hemen özetlemektedir. Profesyonel çerçevesi ve sayısız fırsatı ile ulusal, kıtasal ve uluslararası düzeyde kadın girişimciliğini teşvik etme eğilimindedir.

#### **m. Fransız Kalkınma Bankası (AFD)**

AFD, Fransa'nın kalkınma politikasının ana oyuncusu. Gelişmekte olan ve denizaşırı ülkelerde nüfusun günlük yaşamlarını somut olarak iyileştiren projeler yürütmektedir. AFD, 1974'ten beri ülkenin bağımsızlığından önce Cibuti Cumhuriyeti'nde çalışmaktadır. Cibuti Cumhuriyeti'nde 1974'ten beri mevcut olan AFD, 2007-2017 yılları arasında toplam 110 milyon avrodan fazla kümülatif taahhülle faaliyet göstermektedir. Eyleminin itici gücü, Cibuti'lerin yaşam koşullarını üç öncelikli eylem alanı ile iyileştirmekten oluşmakta bunlar da altyapı yapılandırması, eğitim ve mesleki eğitimin yanı sıra özel sektöre verilen destektir. AFD'nin yerel varlığı, az sayıda bağışçının kurulduğu bir ülkede önemli bir varlıktır. AFD, vatandaşlarının yaşam koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olmak için çeşitli sektörlerde Cibuti Cumhuriyeti'ne destek sağlamaktadır. Projeler ayrıca kadınları eğitmek için atölye çalışmalarını genişletmiştir ve topluluk geliştirme fonlarını desteklediği görülmektedir (okuryazarlık sınıfları, önleme ve eğitim programları, mikro proje yönetimi eğitimi vb.).

#### **n. Avrupa Birliği**

Avrupa Birliğiyle Dünya Bankası arasında sağlanan iş birliği mekanizmasını kullanarak, ticaret sektöründeki diğer birçok programı 4 milyon Euro katkı ile finanse etmektedir. Cibuti hükümetinin yararına ilk 15 milyon \$ girişimcilik için bir destek projesidir. Ana fikir, özellikle genç girişimcileri desteklemek için Cibuti'deki ilk iş kuluçka merkezi (KOBİ) olan Liderlik ve Mükemmellik Merkezi'ni (CLE) desteklemektedir. Bu projenin amacı sivil toplum kuruluşlarının becerilerini güçlendirmektir, bu bağlamda kadınların ekonomik ve sosyal haklarının farkındalığını artırmak için değişim ve danışma mekanizmaları yoluyla, Cibuti'deki kayıt dışı sektörde yer alan bu savunmasız kadınların gelirlerini ve mali özerkliklerini artırmak için gerekli girişimcilik becerilerini edinmeleridir.



Ulusal Cinsiyet Politikası, 2021 yılına kadar erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için bir referans çerçevesi sağlamaktadır. Ulusal Cinsiyet Politikası, yetişkin kadınlar için okuma yazma eylemleri yoluyla cinsiyet eşitsizliğini azaltmak ve yurttaşlık eğitimi, Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve diğer yönlerin yanı sıra kadınları güçlendirmek için tanımlamaktadırlar.

#### o. Uluslararası Para Fonu (IMF)

Cibuti'nin bir lojistik ve ticaret merkezi olarak konumlandırma stratejisi, ekonomik büyümesi ve gelişmesi için büyük fırsatlar sunmaktadır. Borç sürdürülebilirliğini sağlanması bir önceliktir. Bu kamu yatırım projelerinin karlılığının güçlendirilmesini ve kamu işletmelerinin yönetiminde reform, finans yönetimi veya kamu borcu ve vergilendirme (yeniden düzenlenmesi) gerektirmektedir. Cibuti, istihdam yaratan ve yoksulluğu azaltan özel sektör liderliğindeki büyümeye geçişi kolaylaştırmak için reformları hızlandırmalıdır. Yetkililer, Uluslararası Para Fonu ile iş ortamını iyileştirmek için halihazırda üstlenilen reformları sürdürme konusunda anlaşmışlar, kamu kurumlarının kapasite geliştirme (CPIA), kamu maliyesi yönetiminin kontrolü ve IMF'den teknik yardım alarak kurumsal yönetişimin ve kamu kurumlarının geliştirilmesidir. Bu reformlar, uygulanan birçok projenin ekonomik ve sosyal karlılığını sağlanması ve borç sürdürülebilirliğini sağlayacak birincil kamu kesimi fazlaları oluşturmaktadır. IMF, Cibuti'nin kalkınma stratejisini desteklemek için Cibuti yetkilileri tarafından üstlenilen bu reformları memnuniyetle karşılamıştır.

### 6. Cibuti'de Kadın Girişimciliği Destek Sonuçları

Cibuti'de Kadın Girişimciliğinin ana paydaşı Dünya Bankası olup Hükümet, yerel kurumlar ve diğer uluslararası kurumlar Dünya Bankası tarafından uygulanan proje ve programlarla eşgüdümlü hareket etmektedir. 2018 yılından bu yana ülkedeki kadın ve genç girişimciliğinin genel sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

**Tablo 2.** Cibuti'de Kadın Girişimciliği Destek Sonuçları

Gösterge	Gerçekleşen 2018-2020	Hedeflenen 2021-2024
Projelerle desteklenen girişimciler tarafından kurulan kayıtlı yeni firma sayısı (Kadınlar ve Gençler)	321	1.000
Projelerle desteklenen girişimciler tarafından kurulan kayıtlı yeni firma sayısı (Kadınlar)	28	50
Projelerle desteklenen girişimciler tarafından kurulan kayıtlı yeni firma sayısı (25-45 Yaş Arası Genç Kadınlar)	100	900
Projelerle desteklenen finansmana erişen yararlanıcıların sayısı (Kadın ve Gençler)	343	5.000
Projeler kapsamında finansmana erişen yararlanıcılar (Kadınlar)	90	900
Hibe desteği proje yararlanıcı sayısı (Kadınlar ve Gençler)	343	2.300
Proje kapsamında eğitim tamamlama sertifikası alan yararlanıcıların sayısı (Kadınlar ve Gençler)	172	3.000
İş planı hazırlama kapsamında hibe alan yararlanıcıların sayısı (Kadınlar ve Gençler)	7	600
Proje kapsamında eğitim tamamlama sertifikası alan yararlanıcılar (Kadınlar)	45	500
Proje kapsamında eğitim tamamlama sertifikası alan yararlanıcılar (Gençler)	100	900
Hibe alan proje yararlanıcıları (Kadınlar)	12	50
Hibe alan proje yararlanıcıları (Gençler)	90	900

Kaynak, (World Bank, 2021).



Tablo 2’de görüldüğü üzere Cibuti’de 2018 yılından itibaren başlatılan kadın girişimciliğinin desteklenmesi proje ve programlarında yararlanıcı ve kullanıcıların elde ettik destekler hedeflenen sayının oldukça gerisinde kalmıştır. Ancak söz konusu programların devreye alınması ve bunların kadın ve gençler tarafından bilinir hale gelmesi yaklaşık bir yıl sürmüştür, bu da yararlanıcı sayılarının düşük kalmasına neden olmuştur. Diğer yandan 2024 yılına kadar kadın ve gençlerin girişimcilik desteklerine olan ilgisinin katlanarak artacağı beklentisi söz konusudur. Özellikle desteklerden yararlanarak ekonomik katma değer elde edenlerin sayıları arttıkça diğerlerinin de bu desteklere göstereceği ilginin artması beklenmektedir.

## SONUÇ

Doğu Afrika’da yer alan Cibuti’de 2000’li yıllardan itibaren, girişimcilik konusu önemli hale gelmiştir. Çünkü giderek artan işsizliğe ve yoksulluğa karşı bir çözüm olarak görülmektedir. Hem ekonomik açıdan hem de toplumsal açıdan gelişmesi hedeflenmektedir. Cibuti’deki kadınların çok büyük bir kısmı genellikle düşük katma değerli sektörlerde küçük ve enformel işler yapmaktadırlar. Ancak son zamanlarda hükümetin ve uluslararası kurumların desteğiyle enformel sektörler azalmakta ve kadın girişimciler için yeni fırsatlar yaratılmaktadır. Girişimcilik, faaliyetleri Cibuti’li kadınlar için yenilikçi bir iş sahası olup onların kişisel beklentilerinin ön planda olduğunu ve iş hayatında aktif olarak görev almaları zorunlu hale getirmektedir. Girişimcilik, özellikle kadınlar olmak üzere gençler için yenilikçi veya yaratıcılık bir kültürdür.

Son yıllarda, kurumlar ve uluslararası kuruluşlar tarafında desteklenen girişimcilik faaliyetlerine olan ilginin özellikle kadın girişimcilerin geliştirilmesinde artış gözlenmektedir ve gün geçtikçe de artmaktadır. Girişimcilik, kadınların işsizliğine karşı bir çözüm olduğunu ve girişimci kadınları kendi kazançların elde ederek ekonomik bağımsızlık kazanmalarında bir araç olarak görülmektedir; Bu sebeple ekonomik ortamsa yıldan yıla kadınlar için girişimcilik faaliyetlerinin büyümesi artmaktadır. Başkent Cibuti şehri üç büyük engel özel sektörü engellemektedir, özel devlet yapılarının teknik ve beşeri kapasitelerinin zayıflığı, özel meslek örgütlerindeki aynı zayıflıklar ve nitelikli insan gücü eksikliği vardır. Ancak, özel sektörün teşviği, koordinasyonu, etkinliği ve kontrolü zayıf olan kurumlar, yasalar ve yönetmeliklerle önemli çabalara maruz kalmıştır.

Dünya Bankası (2019), Cibuti girişimci kadınların istihdamı için kredi sağlayarak kadınların girişimciliğine desteği onaylanmıştır. Bununla birlikte Cibuti’de Devlet tarafından girişimci kadınlara destek vermektedir ve kadın girişimciliği geliştirmek için mikro kredi desteğiyle başlayan çalışmalar artmaktadır ve son yıllarda girişimcilik eğitimleri ile beraber devam ettiği görülmektedir. Özellikle girişimci kadınlar, Cibuti ekonomisinin temel dayanak noktalarından biri olmuştur ve işsizliğe bir çözüm olarak görülmüştür.

Cibuti’de ulusal ve uluslararası kurumların destek verdiği proje ve programlar Hükümet tarafından desteklenmektedir. Cibuti Hükümeti, 2035 vizyonu olarak deklare ettiği kalkınma hedefleri içerisinde kadın girişimciliğine büyük önem vermektedir. Kadın girişimciliği desteklendiğinde ülkedeki kadınların okuma yazma, işgücüne katılma, istihdam oluşturma, katma değer yaratma, eşitlik haklarını elde etme gibi pek çok zorluğun aşılması görece daha kolay olabilecektir. Zira ev-aile ekonomisine katkı sağlayan kadınların iş ve sosyal yaşamda daha fazla görünür hale gelmesi mümkün olabilecek ve erkeklerin gerisinde kalması sorunu da aşılabilecektir.

Kadınların ülke ekonomisine katılması yolunda sarf edilen çabaların geçmişi 1990’lı yılların sonlarından itibaren başlamış olsa da uygulanmaya başlaması 2016 yılından itibaren söz konusudur. Kadınların Cibuti ekonomisine katkı sağlamasında Dünya Bankası, Afrika Kalkınması ile ulusal düzeyde pek çok kurum büyük destek ve önem vermektedir. Bu kapsamda ülkede toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltma, kadınları ve gençliği güçlendirme gibi temaların desteklenmesinin yanı sıra, ülkenin kalkınmayla ilgili yedi önemli noktaya odaklanılmaktadır; (1) büyümenin motoru olan özel sektörle birlikte rekabetçi bir ekonomi, (2) çeşitlendirilmiş büyüme (3) özel sektörün girişimcilik modeliyle geliştirilmesi, (4) reel ve finansal pazarları geliştirme (5)



tedarik zincirinde iyileştirmeler, (6) bölgesel işbirliklerini geliştirme ve son olarak da (7) kadın girişimcilere fırsatlar yaratmaktır.

Cibuti'de girişimcilik tabanını genişletmek için daha fazla insanın kendi işine sahip olması gerekmektedir. Bunu sağlamak için yapılması gerekenlerden birisi iş kurmanın önündeki engellerin kaldırılması ve iş kurma prosedürlerinin basitleştirilmesidir. Yeni bir iş kurmak maliyetli olduğunda, zaten iş kurabilmek için kısıtlı sermayeye sahip olan girişimci için bir engel olmaktadır. Bu durum yapılan çeşitli araştırmalarda doğrulanmaktadır. Yeni bir iş kurmak ne kadar ucuz ve kolay olursa girişimciler için avantajlı olmaktadır. İş kurmayı kolaylaştırmak amacıyla, en başta gelen uygulamalardan biri de tek durak noktalarının oluşturulması, internetin kullanılması iş kuruluşunun daha ucuz, kolay gerçekleşmesini sağlanması ve piyasaya giriş bariyerlerinin kaldırılmasıdır.

Cibuti Hükümeti için kadın girişimciliğinin desteklenmesinde en önemli amaç yoksulluğun önüne geçilmesi ve ülkedeki kadınların ekonomik faaliyetlere gösterdikleri ilginin sinerjik etkisini ortaya çıkarabilmektir. Sonuç olarak Cibuti'de kadın girişimciliğinin kurumsal ve Hükümet olarak desteklenmeye başlanmasıyla birlikte henüz istenilen seviyeye gilememiş olmakla birlikte gelecek umut vaat eden bir görünüm vardır. Bu durumunun daha ileri seviyelere taşınmasıyla ülkede sermaye birikimi sorunu söz konusu olabilecek, aynı zamanda uluslararası kurum destekleri ile istikrarlı bir ilerleme kat edilebilecektir.

Cibuti için kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve geliştirilmesinde şunlar önerilebilir;

Ülkenin için bulunduğu ekonomik durum kadın girişimcilerin kamusal kaynaklarla desteklenmesini güçleştirdiğinden bu alanda faaliyet gösteren Dünya Bankası ve Afrika Kalkınma Bankası'nın destek programlarının temin edilmesi bu konuda diğer uluslararası ekonomik kurumlarla yakın işbirliklerinin sağlanması,

Kadınların güçlendirilmesinde ekonomik faaliyetlere önem ve değer veren ulusal ve uluslararası resmi ve sivil kurumların hareket alanlarının genişletilmesi, kadın görünürlüğünün artırılması,

Kadınların eğitime daha fazla önem verilmesi, onların eğitime erişiminin sağlanabilmesinde pozitif ayrımcılık yapılması, bu alanlarda gerekirse yasal ve idari düzenlemelere gidilmesi,

Girişimciliğin teşvikinde ve desteklenmesinde kadınların düzenli olarak eğitim almalarının sağlanması, bu eğitimlerin de kademe kademe şeklinde verilerek sürekli bir ilerleme sağlanması,

Kadınların ekonomik yaşamın aktif ve değerli bir unsuru olduğu bilincinin toplumda yerleştirilmesi, onların ekonomik faaliyetlerden elde edecekleri katma değer ile ülke kalkınmasının yakından ilişkili olduğunun benimsenmesi,

Kadınların girişimcilik fırsatları konusunda deneyimli uzmanlarca mentörlük eğitimlerinin verilmesidir.



## KAYNAKÇA

- AfDB, (2019). *East Africa Economic Outlook 2019*, (African Development Bank Group)  
[https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/2019AEO/REO\\_2019\\_-\\_East\\_Africa\\_.pdf](https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/2019AEO/REO_2019_-_East_Africa_.pdf) Erişim: 13.10.2020.
- Ağır, Hüseyin ve Kara, Mehmet Akif (2017). Girişimcilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 213-227.
- Alpşahin, Ufuk (2011). *Kadın Girişimcilerin Başarı Faktörleri: Farklılık Yaratan Stratejilerin Çözümlemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Arıkan, Canan (2016). Kadın Girişimcilikte Başarı ve Başarıyı Etkileyen Faktörler: Bursa Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14, Sayı 3, s. 138-156.
- Arslan, Kahraman ve Toksoy, M. Demet (2017). Türkiye’de Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler Karşılaştıkları Sorunlar Ve Çözüm Önerileri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.123-148.
- Aw, Shmiln (2017). Female Entrepreneurs in Developing Countries: A Comparative with Developed Countries as Explorative Study, *Arabian Journal of Business and A Management Review*, Vol. 7, No: 5, p. 2-5.
- Aytaç, Ömer ve İlhan, Süleyman (2007). Girişimcilik Ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, s. 10-19.
- Ballı, A. (2017). Girişimcilik ve Girişimci Tipolojileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı: 29, s. 143-166.
- Başar, Mehmet (2014), “Girişimcilik”, *Girişimcilik*, (Ed. Y. Ürper) içinde, ss. 2-20, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Başer, Hakan ve Büber, Recep. (2012). İş Kurma Amacı Olan Adayların Girişimcilik Özelliklerinin Ölçülmesi: Aydın İli’nde Bir Uygulama, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 135-143.
- Batı Bozoğlu, Gülgönül (2016). *Kadın Girişimci Profili Analizi-Görüş Birliklerinin Belirlenmesi ve Girişimcilerin Kaba Kümelerle Sınıflandırılması*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bedük, Aykut (2005). Türkiye’de Çalışan Kadın Ve Kadın Girişimciliği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, s. 106-117.
- Cansız, Mehmet. (2013). *Türkiye’nin Yenilikçi Girişimcileri Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Örneği*, Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.
- COMESA, (2020). *Press Release –COMESA To Launch Women’s Digital Networking Platform in Member States*,  
<https://www.comesa.int/press-release-comesa-to-launch-womens-digital-networking-platform-in-member-states/>, Erişim: 19.02.2021.
- Çağırın-Kendirli, Hülya ve Şenöz, Ş. Ayça (2019). Hizmet Sektöründe Kadın Girişimciler: Çorum Araştırması, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 93-118.
- Demirel, Erkan ve Tikici, Mehmet (2004). Kültürün Girişimciliğe Etkileri, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Cilt 2, Sayı 3, s. 49-58.
- Diversity Global (2019). *Support for Entrepreneurs in Djibouti to Benefit 6,000 Women and Youth*,  
<https://www.diversityglobal.com/Articles.aspx?type=mnnews&id=8078> Erişim: 14.02.2021.
- Doğaner, Aysan. (2004). *Girişimcilik Okulu*, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Durukan Leyla (2021). Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Desteklenmesinde KOSGEB’in Rolü, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 17-37.
- ECA, (2019). *Women Can Change Face of Africa With Enough Access To Finance*, <https://www.africanews.com/2019/04/17/women-can-change-face-of-africa-with-enough-access-to-finance/>, Erişim: 19.02.2021.
- Espoir, Cito Mongane, Smith-Hunter Andrea and Nolan, James (2020). Female Entrepreneurship And Small And Medium-Size Enterprise Growth: Evidence From Congo, *International Journal of Management and Marketing Research*, Vol. 13, No. 1, p. 35-50.
- GUICHET, (2020). *Guichet Unique*, <http://www.guichet-unique.dj>, Erişim: 20.02.2021
- Güleç, Sabite. (2011). *Kadın Girişimciliği, Karaman Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Güney, Semra ve Nurmakhmatuly, Arman. (2007). Kültürün Girişimciliğe Etkisi: Kazakistan ve Türkiye Üniversitesi Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Kültürel Arayış, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 18, s. 62-86.
- IPU, (2018). *Wind of change in Djibouti, Inter Parliamentary Union*, <https://www.ipu.org/news/news-in-brief/2018-08/wind-change-in-djibouti>, Erişim: 13.02.2021.
- Karatepe, Selma ve Arıbaş, Nazlı (2017). İş Hayatında Kadın Yöneticilere İlişkin Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, *YASAMA*, Sayı 31, s. 7-20.
- Keskin, Sevtap (2014). Türkiye’de Kadın Girişimcilerin Durumu, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s. 72-94.
- Öztürk, Meryem Demet (2016). *Türkiye’de Kadın Girişimcilik: Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler, Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, Meryem Demet ve Arslan, Kahraman (2016). *Türkiye’de Kadın Girişimcilik: Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler, Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Tartışma Metni, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Özyılmaz, Ahmet Merih (2016). *Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacıbektas Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Phil, John Walsh (2010). Street Vendors and the Dynamics of the Informal Economy: Evidence from Vung Tau, Vietnam, *Asian Social Science*, Vol 6, No 11, p. 159-165.
- Roever, Sally. and Skinner, Caroline (2016). Street Vendors and Cities, *Environment & Urbanization*, No 12, p. 1-16.
- Sallan-Gül, Songül ve Altındal, Yonca. (2016). Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Serüveni: Başarı Mümkün Mü?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 21, Sayı 4, s. 1361-1377.



- Sayın, Halil Cem ve Ergin, Bahriye Zümrüt (2018). Ekonomik Kalkınma Ve Büyüme İçin Bir Fırsat Olarak Kadın Girişimciler, *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, Cilt 1, Sayı 1, s. 15-29.
- Sirkeci, Osman (2018). The Manifest of The Global Street Economy, *Kent Akademisi*, Cilt 11, Sayı 33, s. 210-213.
- Soysal, Abdullah (2013). Kırsal Alanda Kadın Girişimciliği: Türkiye İçin Durum Değerlendirmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 163-189.
- Şahin, Tezcan (2015). *Kültürün Girişimcilik Niyeti Üzerine Etkileri: Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'deki Bulgaristan Göçmenleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Doktora Tezi, T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Şimşek, Şerif ve Çelik, Adnan (2011). *İşletme Bilimlerine Giriş*. Konya: Eğitim Kitapevi.
- Tutar, Hasan ve Küçük, Orhan (2003). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- UNICEF, (2011). *Djibouti Mena Gender Equality Profile Status of Girls and Women in the Middle East and North Africa*, <https://www.unicef.org/gender/files/Djibouti-Gender-Eqaulity-Profile-2011.pdf>, Erişim: 13.02.2021.
- United Nations (2020). *The United Nations in Djibouti*, <https://unsdg.un.org/un-in-action/djibouti>, Erişim: 13.02.2021.
- USAID, (2020). *Gender Equality And Women's Empowerment*, <https://www.usaid.gov/djibouti/our-work/gender-equality-and-womens-empowerment>, Erişim: 13.02.2021.
- UWC, (2019). *Djibouti*, UN Women Count, <https://data.unwomen.org/country/djibouti>, Erişim: 13.02.2021.
- VoF, (2015). *Djibouti, UNDP Sign Agreement to Empower Women in Politics*, <http://voiceofdjibouti.com/djibouti-undp-sign-agreement-empower-women-politics/> Erişim: 13.02.2021.
- We-Fi, (2019). *E-Commerce and Women-Led SMEs in MENA, WEChampion: Voices of Inspiration for Women Entrepreneurs, Women Entrepreneurs Finance Initiative*, [https://www.s4ye.org/sites/default/files/2019-10/E-Commerce\\_and\\_Women-Led\\_SMEs\\_in\\_MENA.pdf](https://www.s4ye.org/sites/default/files/2019-10/E-Commerce_and_Women-Led_SMEs_in_MENA.pdf), Erişim: 19.02.2021.
- World Bank, (2018). *Project Information Document/Integrated Safeguards Data Sheet (PID/ISDS)*, World Bank Group, <http://documents1.worldbank.org/curated/en/654131524315527206/pdf/Project-Information-Document-Integrated-Safeguards-Data-Sheet-Djibouti-Support-for-Women-and-Youth-Entrepreneurship-P165558.pdf> Erişim: 14.02.2021
- World Bank, (2020a). *Doing Business 2020, Economy Profile of Djibouti*, World Bank Group, <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/d/djibouti/DJI.pdf>, Erişim: 10.02.2021.
- World Bank, (2021). *Development Objective*, <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P165558>, Erişim: 21.02.2021.
- Yazıcı, Kamil ve Şahin, Kader Tan (2006). Türkiye'de Girişimciliğin Gelişimi: Kültürel ve Makro-Kurumsal Bağlamın Birlikteliği, *Yönetim*, Sayı 53, s. 18-28.
- Yelkikalan, Nazan (2007). 21. Yüzyılda Girişimcinin Yeni Özelliği: Duygusal Zekâ, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 1, Sayı. 2, s. 39-51.